

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ДЖЕРЕЛО
ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ: СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ТА
НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ**

МАТИЧАК НАЗАРІЙ АНДРІЙОВИЧ

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Петрушка О. В.

Тернопіль – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ДЖЕРЕЛА ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	7
1.1. Теоретична концептуалізація заощаджень домогосподарств як важливого інвестиційного ресурсу розвитку національної економіки	7
1.2. Сутність та класифікація фінансових інструментів залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів	14
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАЛУЧЕННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ДО ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	21
2.1. Аналіз сучасних трендів залучення заощаджень домогосподарств вітчизняною банківською системою	21
2.2. Прагматика інвестування заощаджень домогосподарств на ринку фінансових послуг України	29
2.3. Специфіка інвестування заощаджень українських домогосподарств в період повномасштабної війни	34
Висновки до розділу 2	47
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ АКТИВІЗАЦІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ВАЖЛИВОГО ДЖЕРЕЛА ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	40
3.1. Основні вектори використання інвестиційного потенціалу неорганізованих заощаджень домогосподарств та їх трансформації в організовану форму	41
3.2. Напрями підвищення ролі заощаджень населення у розвитку та активізації інвестиційних процесів в Україні	49
Висновки до розділу 3	57
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. У нинішніх складних умовах нестачі ресурсного забезпечення для стабілізації і стимулювання економічного розвитку України вкрай необхідними є ґрунтовні дослідження одного з найважливіших джерел постачання інвестиційних ресурсів для розвитку національної економіки — вітчизняних домогосподарств. Саме заощадження домогосподарств, як джерело інвестиційних ресурсів, можуть бути трансформовані у інвестиції на внутрішньому вітчизняному ринку і стати гідною (причому значно дешевшою) альтернативою величезним запозиченням України на світовому ринку.

В Україні проблемам формування і використання заощаджень домогосподарств присвячені наукові доробки Е. Аврамової, А. Берегулі, О. Ватаманюка, Н. Дорофєєвої, О. Драган, О. Задой, Т. Кізими, Г. Коцюрубенко, Ю. Рамського, В. Рисіна, М. Савлука, Л. Томашик, К. Шапошникова, Л. Шкварчук та низки інших знаних науковців. Проте, незважаючи на численні публікації із зазначеної тематики, дослідження основних трендів трансформації заощаджень українських домогосподарств у потужний інвестиційний ресурс є надзвичайно актуальним у сучасних умовах ведення повномасштабної війни в Україні. Особливої гостроти набувають питання дослідження впливу нинішньої кризової ситуації на обсяги, структуру і динаміку заощаджень вітчизняних домогосподарств та їх активне трансформування в інвестиційні ресурси за допомогою новітніх інструментів, що функціонують на фінансовому ринку України.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є поглиблення науково-теоретичних положень і окреслення практичних рекомендацій стосовно векторів посилення ролі заощаджень українських домогосподарств як потужного джерела інвестиційних ресурсів розвитку національної економіки в умовах повномасштабного військового вторгнення рф на територію України.

Відповідно до вказаної мети у кваліфікаційній роботі поставлено і вирішено низку завдань, зокрема:

- обґрунтувати теоретико-концептуальні засади заощаджень домогосподарств як важливого інвестиційного ресурсу для розвитку національної економіки;
- охарактеризувати сутність та класифікувати фінансові інструменти залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів;
- проаналізувати сучасні тренди залучення заощаджень домогосподарств вітчизняною банківською системою;
- дослідити прагматику інвестування заощаджень домогосподарств на ринку фінансових послуг України;
- виокремити специфіку інвестування заощаджень українських домогосподарств в період повномасштабної війни;
- запропонувати вектори використання інвестиційного потенціалу неорганізованих заощаджень домогосподарств та їх трансформації в організовану форму;
- окреслити напрями підвищення ролі заощаджень населення у розвитку та активізації інвестиційних процесів в Україні.

Об'єктом дослідження є заощадження домогосподарств як важливий інвестиційний ресурс для розвитку економіки держави.

Предмет дослідження – науково-теоретичні та прагматичні аспекти активізації ролі заощаджень домогосподарств у розвитку інвестиційних процесів в Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методичну основу кваліфікаційної роботи сформували фундаментальні наукові положення сучасної та класичної економічних теорій, теорії заощаджень і споживання, новітніх теорій економічного розвитку, а також науковий доробок відомих вітчизняних і зарубіжних учених у сфері заощаджень й інвестування. З метою вирішення поставлених у кваліфікаційній роботі завдань застосовано низку загальних і специфічних методів наукового дослідження, зокрема:

аналізу та синтезу, узагальнення, діалектичний, абстрактно-логічний, методи аналогій, абсолютних і порівняльних переваг, теоретичного моделювання, статистичного аналізу, індукції і дедукції, порівняння, формалізації, а також системно-структурний і графічний методи.

Інформаційну базу дослідження складають: Закони України, аналітичні та статистично-інформаційні матеріали Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, дані Державної служби статистики України, матеріали наукових періодичних видань, ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних у кваліфікаційній роботі результатів полягає у розвитку теоретичних положень й обґрунтуванні першочергових заходів, спрямованих на підвищення ролі заощаджень домогосподарств у розвитку інвестиційних процесів в умовах повномасштабної війни в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у доцільності використання рекомендацій автора у діяльності державних органів влади та управління при формуванні стратегічних векторів державної фінансової політики щодо стимулювання розвитку заощаджень домогосподарств та фінансового ринку України.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів та висновків, містить 4 рисунки і 13 таблиць. Основний текст роботи викладено на 62 сторінках. Список використаних джерел налічує 62 найменування на 7 сторінках. Повний обсяг кваліфікаційної роботи викладено на 69 сторінках.

Апробація результатів дослідження. Основні науково-теоретичні й практичні результати кваліфікаційної роботи пройшли апробацію й були опубліковані у збірниках наукових праць за матеріалами всеукраїнської (Петрушка О., Матичак Н. Банківський депозит як домінуюча форма заощаджень домогосподарств: прагматика формування в умовах війни. Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023

р.). Ч. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023.) та міжнародної (Петрушка О., Матичак Н. Вплив війни на заощаджу вальну поведінку дітей і молоді в Україні. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. м. Кам'янець-Подільський: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023.С. 91-93) науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ДЖЕРЕЛА ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Теоретична концептуалізація заощаджень домогосподарств як важливого інвестиційного ресурсу розвитку національної економіки

Беззаперечним є факт, що одним із домінантних напрямів успішного функціонування економічної сфери будь-якої країни світу, у тому числі й України, є «мобілізація тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб та їх ефективний розподіл між різними секторами економічної системи, що здійснюється за допомогою фінансового ринку» [22, с. 63].

Насамперед варто констатувати, що запроваджені свого часу у зв'язку з пандемією COVID-19 обмежувальні заходи, а також початок активної фази повномасштабної війни, спровокованої РФ щодо України, спричинили суттєве сповільнення доволі активних у попередніх роках темпів формування і використання заощаджень населенням України. Водночас, незважаючи на такі несприятливі обставини, ми абсолютно переконані у тому, що «інвестиційний потенціал вітчизняних домогосподарств все ще залишається великим, і його потрібно якнайефективніше використати в сучасних економічних умовах» [23, с. 201].

Безумовно, у вагомому науковому надбанні зарубіжних та вітчизняних учених дослідження основних проблем, пов'язаних із формуванням та використанням домінуючих форм заощаджень домогосподарств, відображені сповна. Проте потрібно акцентувати, що нині й надалі продовжують існувати окремі розбіжності у трактуванні сутності заощаджень, що спричинено насамперед різноаспектністю цього поняття.

Відтак існує необхідність системно дослідити економічну сутність, генезис та еволюцію теоретичного концепту заощаджень домогосподарств як важливого інвестиційного ресурсу сучасної України.

Первинні найбільш загальні згадки про заощадження зустрічаємо у роботах древньогрецьких учених. Скажімо, Ксенофонт [27] у праці «Ойкономіка» («Економіка») акцентував на необхідності нагромаджувати кошти на випадок війни, для збільшення натурального виробництва та з метою допомогти близьким і рідним. А відомий мислитель свого часу Арістотель у праці «Політика» [1] трактував заощадження як певний залишок грошей після споживання.

Представники меркантилізму розуміли заощадження дещо по-іншому, трактуючи їх як результат економії власних коштів (на відміну від древньогрецьких учених, під цим поняттям фактично мали на увазі надлишок споживання). Зокрема, відомий представник меркантилістської течії Томас Ман стверджує, що процвітає і багатіє лише той, хто тримає баланс між своїми доходами і витратами, акцентував, що працьовитість, яка збільшує багатство і ощадливість, слугує основним джерелом зростання національного багатства. Відтак можемо стверджувати, що основним джерелом багатства меркантилісти вважали гроші, а заощадження – лише можливістю накопичити ці гроші.

Знаний представник класичної політичної економії Анн Робер Жак Тюрго, досліджуючи механізм формування заощаджень, наголошував, що кожне рішення індивіда про заощадження співпадає із рішенням про інвестування. Тобто, процес трансформації заощаджень у інвестиції здійснюється відносно миттєво і без зайвих перешкод, і між цими двома поняттями (заощадження та інвестиції) існує тісний взаємозв'язок.

Першим дослідником заощаджень, як повноцінної економічної категорії, був Адам Сміт, який позиціонував заощадження як важливий фактор суспільного добробуту. Учений наголошував, що «сама ощадливість, а не працьовитість є безпосередньою причиною зростання капіталу, оскільки

хоча працює, і створює те, що накопичує ощадливість, проте капітал ніколи не міг би зростати, якби ощадливість не зберігала та не накопичувала» [46, с. 43].

Вагомий внесок у розвиток теорії заощаджень зробив Томас Мальтус, який ототожнював їх з інвестиціями і трактував їх як певний приріст доходу у капіталі. При цьому учений [61, с. 34] виокремлював заощадження, що формуються у результаті зростання доходу, і заощадження, котрі утворюються у результаті скорочення витрат. Тобто, між заощадженням і споживанням має існувати певний баланс, що врівноважуватиме попит на споживчі товари та стимулюватиме купівельну спроможність населення.

Глибоке дослідження взаємозв'язку між заощадженнями, інвестиціями і утворенням скарбів здійснив шотландський економіст Джеймс Мілль, який чітко розділяв поняття заощаджень і скарбів, розуміючи зокрема під заощадженнями частково неспожитий дохід (тобто різницю між доходом і споживанням), та стверджуючи про те, що заплановані інвестиції завжди дорівнюють запланованим заощадженням. Учений трактував заощадження як вигоду від споживання у майбутньому (тобто схильність до заощаджень є своєрідною винагородою за утримання від нинішнього споживання), однак для цього індивід має бути упевненим у власних можливостях стосовно свого споживання в майбутньому.

Лідер неокласичного напрямку в економічній науці Альфред Маршалл [62] теж поділяв погляди Джеймса Мілля, трактуючи заощадження як різницю між отриманими доходами і спожитими витратами. Проте науковець, на відміну від попередників, суб'єктами ощадних відносин вважав усіх членів тогочасного суспільства (і робітників, і капіталістів), а не лише власників капіталу (як вважалося раніше).

Неоціненний внесок у розвиток теорії заощаджень зробив Джон Мейнард Кейнс, який теж трактував заощадження як залишок доходу, що залишається після витрат на споживання. Проте учений, на відміну від представників класичного напрямку економічної науки, розглядав

заощадження як поняття, похідне від інвестування, досліджуючи за допомогою мультиплікатора формування заощаджень, необхідних для певного рівня інвестицій. Запропонований Джоном Мейнардом Кейнсом мультиплікатор «показує, наскільки повинна зрости зайнятість, щоб викликати таке збільшення доходу, яке може спонукати учасників господарського процесу відкласти необхідну суму додаткових заощаджень» [60, с. 182].

Джордж Катона, фундатор економічної психології, зазначав, що пересічні громадяни, на відміну від економістів, абсолютно по-іншому сприймають і формують заощадження, стверджуючи при цьому, що «економіка без психології не буде мати успіху в обґрунтуванні важливих економічних явищ, а психологія без економіки не має шансів на пояснення найбільш загальних видів людської поведінки» [59, с. 9]. Загалом усі заощадження учений поділяв на такі основні групи: «по-перше, контрактні заощадження – необхідність домогосподарств виконувати свої зобов'язання за раніше укладеними угодами, по-друге, це дискреційні заощадження – поточні інвестиції у вигляді вкладень в банки, цінні папери, ліквідні активи, нерухомість і, по-третє, залишкові заощадження – це заощадження, які залишилися після здійснення поточних витрат, і рішення щодо їх інвестування ще не прийнято» [59, с. 230–231].

Яскравий представник «перманентного доходу» до теорії заощаджень Мілтон Фрідмена переконував, що особа приймає рішення про здійснення споживання та заощадження стосовно ймовірно очікуваного сукупного доходу за весь період її життя [58]. При цьому лідер монетаристів виокремлював дві складові загального доходу: перманентний (регулярний) дохід, котрий залежить від рівня освіти, добробуту, соціального статусу особи (тобто залежить як від матеріальних, так і від нематеріальних чинників) і транзитивний (нерегулярний) дохід, котрий залежить від зміни ринкової вартості активів й інших непередбачуваних чинників та подій. Відтак, за Мілтоном Фрідменом, громадяни завжди прагнутимуть споживати

насамперед перманентні доходи, а транзитивні – трансформувати у заощадження.

Франко Модільяні – лауреат Нобелівської премії з економіки, яку він отримав за аналіз заощаджувальної поведінки домогосподарств, є фундатором теорії життєвого циклу, котра досліджує зміни доходів і потреб упродовж усього життя відповідно до змін соціального статусу членів домогосподарств. Франко Модільяні акцентував, що приріст доходу індивіда зростає до моменту виходу на пенсію, поступово знижуючись надалі. А позаяк рівень доходу змінюється упродовж усього життя людини, то заощадження дають змогу перерозподіляти доходи особи таким чином, щоб вирівняти і стабілізувати звичний рівень її споживання у тривалій перспективі.

Серед українських учених домінуючим є визначення заощаджень як «частини грошових доходів населення, яка формується за рахунок скорочення поточного споживання (зادля накопичення) і призначена для забезпечення потреб у майбутньому» [41, с. 174].

Однак заради справедливості варто зазначити, що у сучасній фінансовій науці побутують й інші підходи до розуміння заощаджень домогосподарств, згідно з якими досліджуване нами поняття трактують як «використання грошових ресурсів з метою отримання майбутніх доходів або забезпечення майбутнього споживання» [16, с. 170] або ж як «витрати громадян інвестиційного характеру у випадку їх капіталізації як активного способу витрачання грошових коштів, фіскально перерозподілених та споживчо невикористаних» [43, с. 28].

І. Ломачинська переконана, що заощадження – це насамперед «дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів» [28, с. 43].

Тобто, наведеним вище визначенням заощаджень властивий так званий «процесний» підхід, згідно з яким заощадження, на думку авторів, є

передусім «використанням грошових ресурсів», «витратами громадян» або ж «діями населення» (тобто, певним процесом).

На наш погляд, найбільш системним і всеохопним є визначення заощаджень як частини «доходів населення, яка залишається після сплати обов'язкових платежів та здійснення поточних споживчих витрат, і яку члени домогосподарств вкладають передусім у фінансові (рідше – нефінансові) активи з метою отримання майбутніх доходів або ж відкладають (виводять на певний період часу з особистого користування) з метою задоволення майбутніх потреб» [23, с. 202], позаяк у ньому закумульовані базові складові поняття «заощадження», а саме: мета, механізм та форми заощаджень.

Безумовно, «за своєю сутністю заощадження – це передусім складна і багатогранна економічна категорія, яка характеризує відносини, що виникають між економічними суб'єктами (домогосподарствами, підприємствами, інституціями фінансового ринку, державою) з приводу розподілу отриманих доходів та формування відповідних фондів грошових коштів, покликаних забезпечувати споживання або зростання доходів їхніх власників у майбутньому» [21, с. 243]. Як явище, це поняття відображає «внутрішні (неорганізована форма заощаджень) і зовнішні (організована форма заощаджень) грошові потоки домогосподарств» [23, с. 201]. За змістом заощадження є фондами «грошових коштів, які домогосподарства формують з метою задоволення своїх майбутніх потреб або забезпечення майбутніх доходів» [23, с. 201]. За формою – «це частина неспожитого у поточному періоді сукупного доходу домогосподарства, яка при організованій формі заощаджень може трансформуватися в інвестиційні витрати (тобто витрати, спрямовані на приріст фінансових активів домогосподарства), а при неорганізованій формі – виводитися на певний час з обігу (тобто залишатися «на руках» у населення)» [23, с. 201].

Стосовно класифікації заощаджень домогосподарств слід акцентувати, що загалом їх поділяють на: «організовані (кошти, які за допомогою посередників: банків, небанківських кредитних установ, страхових компаній,

інститутів спільного інвестування тощо розміщені на фінансовому ринку і приносять їхнім власникам дохід у вигляді відсотків, дивідендів) та неорганізовані (кошти в національній та іноземній валюті, що знаходяться у населення, в банківських сейфах тощо» [23, с. 203].

А. Берегуля, трактуючи заощадження як відкладене на перспективу споживання, наводить такі основні «форми заощаджень: натуральна, грошова та фінансова» [5, с. 8].

За мотивами формування заощадження домогосподарств поділяють на мотивовані і немотивовані.

За формами здійснення класифікують на: готівкові кошти (у національній та іноземних валютах); кошти на депозитних рахунках у банківських і небанківських фінансово-кредитних інституціях, вкладення у пайових (акції) і боргові (облігації підприємств, облігації внутрішньої державної позики) цінні папери.

А от придбання громадянами різного роду матеріальних активів (з-поміж яких: нерухомість, дорогоцінні метали та камені, антикваріат, твори мистецтва тощо) відносять до квазізаощаджень.

Серед факторів, котрі впливають на формування заощаджень, насамперед виокремлюють економічні (обсяг доходу до споживання; витрати на споживання; індекс інфляції; розмір відсотків за депозитами; стан розвитку фінансового ринку; наявність інструментів інвестування для населення; макроекономічна ситуація в державі), соціальні (соціальна стабільність, оптимальна соціальна стратифікація населення, розвинена система соціального захисту громадян, рівень довіри населення до держави та інституцій фінансового ринку), демографічні (стать та вік членів домогосподарств, рівень їхньої освіти та фінансової грамотності, зайнятість членів домогосподарств у секторах національної економіки), психологічні (менталітет населення, особливості ведення фінансово-господарської діяльності, певні звичаї й традиції формування заощаджень, превалювання мотивів заощаджень, очікування членів домогосподарств щодо рівня

інфляції), політичні (нестабільність політичної ситуації, неефективність державної політики заощаджень) і територіальні (місто або ж сільська місцевість) фактори.

Таким чином, дослідження еволюції поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців щодо сутності поняття «заощадження» доволі різняться залежно від епохи, у якій вони здійснювалися, та загальної економічної ситуації у тій чи іншій країні.

Тож у нинішніх надзвичайно складних соціально-економічних умовах, спричинених повномасштабним російським вторгненням, вагомою домінантою є формування сприятливих передумов для залучення заощаджень населення України з метою їх подальшої трансформації у потужний інвестиційний ресурс за допомогою інструментів фінансового ринку.

1.2. Сутність та класифікація фінансових інструментів залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів

Безумовно, «для того, щоб заощадження населення були ефективно використані іншими економічними одиницями, вони повинні спочатку бути належним чином організовані, а потім – трансформовані в інвестиції» [20, с. 22].

Узагальнено структурно-логічну схему механізму трансформації заощаджень домогосподарств України у інвестиційні ресурси відображено на рис. 1.1. При цьому трансформування накопичених раніше заощаджень у інвестиційні ресурси (як «механізм перетворення тимчасово вільних коштів домогосподарств у фінансові та нефінансові (матеріальні і нематеріальні) активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення» [20, с. 23]) здійснюється за допомогою різноманітних фінансових інструментів, що обертаються на фінансовому ринку і є доступними для громадян.

Рис. 1.1. Структурно-логічна схема трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси

Загалом фінансові інструменти визначають як «різноманітні фінансові активи, які обертаються на ринку, є законними вимогами власників цих активів на отримання певного (як правило, грошового) доходу в майбутньому і за допомогою яких реалізуються операції на фінансовому ринку. Основними інструментами на фінансовому ринку є готівкові гроші, банківські кредити, цінні папери» [49, с. 398]. Тобто, можемо прослідкувати певну семантичну схожість між фінансовими інструментами (які домогосподарства використовують на практиці для інвестування власних

заощаджень) й основними формами заощаджень (якими зазвичай оперують науковці при проведенні власних досліджень).

На фінансовому ринку України функціонують безліч фінансових інструментів (як традиційних, так і новітніх), тож їх прийнято класифікувати за окремими ознаками. Так, за видами ринків, на яких вони обертаються, фінансові інструменти поділяють на:

- «інструменти кредитного ринку (гроші і розрахункові документи, які обертаються на цьому ринку);

- інструменти фондового ринку (цінні папери, що тут обертаються);

- інструменти валютного ринку (іноземна валюта, розрахункові валютні документи та окремі види цінних паперів, які обслуговують ринок);

- інструменти ринку фінансових послуг (фінансові послуги, які надаються фінансовими інституціями (банками і небанківськими кредитними установами, факторинговими і лізинговими компаніями, фондovими і валютними біржами, страховими компаніями тощо) суб'єктам фінансових відносин – підприємницьким структурам, державі та громадянам);

- інструменти ринку золота (срібла, платини): названі види цінних металів, які використовують з метою формування фінансових резервів і тезаврації, а також цінні папери, які обслуговують цей ринок.

За періодом обертання:

- короткострокові фінансові інструменти (з періодом обігу до одного року), що обслуговують операції на ринку грошей;

- довгострокові фінансові інструменти (з періодом обігу більше одного року), що обслуговують операції на ринку капіталів. До цього виду фінансових інструментів належать і безстрокові фінансові інструменти, кінцевий строк погашення яких не встановлено (наприклад, акції).

За характером фінансових зобов'язань:

- інструменти, додаткові фінансові зобов'язання за якими не виникають (валютні цінності, золото тощо);

- боргові фінансові інструменти, які характеризують кредитні відносини між їх покупцем і продавцем та зобов'язують боржника погасити в передбачені строки їх номінальну вартість і заплатити винагороду у формі відсотка (облігації, векселі, чеки тощо);

- пайові фінансові інструменти, які підтверджують право їх власника на частку в статутному капіталі емітента і на отримання відповідного доходу (акції, інвестиційні сертифікати тощо)» [49, с. 398-399].

З-поміж перелічених вище різновидів фінансових інструментів українці здебільшого надають перевагу передусім банківським депозитам та коштам, розміщеним у небанківських фінансово-кредитних інституціях (кредитних спілках, недержавних пенсійних фондах, страхових компаніях тощо), готівковим коштам (як в національній, так і іноземних валютах), що зберігаються зазвичай вдома, а також цінним паперам (зокрема, облігаціям внутрішньої державної позики, військовим облігаціям, акціям чи облігаціям підприємств), рідше – квазізаощадженням (золоту та іншим дорогоцінним металам і каменям, антикваріату, творам мистецтва тощо).

Практика останніх трьох десятиліть доводить, що в Україні «традиційно популярною і найбільш привабливою для українців формою заощаджень продовжують залишатися банківські депозити» [18, с. 61] і вкладення на депозитні рахунки небанківських фінансово-кредитних установ, серед яких домінують кредитні спілки, страхові компанії (котрі здійснюють страхування життя), недержавні пенсійні фонди.

Упродовж останніх років великою популярністю серед українців почали користуватися облігації внутрішньої державної позики (яким властива низка переваг у порівнянні з іншими фінансовими інструментами, про що детально вестиметься мова у наступному розділі кваліфікаційної роботи), а також такий їх різновид як військові облігації, (які стрімко почали користуватися попитом після початку повномасштабної війни, розпочатої рф проти України).

Традиційно надійним фінансовим інструментом для українців продовжує залишатися й золото та інші дорогоцінні метали, адже ціна на них демонструє стабільно зростаючий тренд упродовж останніх десятиліть (особливо ціна на цей фінансовий актив стрімко зростає під час фінансових криз, коли знецінюються інші фінансові активи: цінні папери, валюта тощо). Проте розраховувати на швидкий дохід від цього фінансового інструменту не доводиться, позаяк він є ефективним лише у довготривалій перспективі.

Стосовно критповалют, як новітнього інструменту інвестування заощаджень українців, зазначимо, що він є доволі ризиковим, хоча і користується попитом, насамперед, у заможних громадян, які прагнуть диверсифікувати накопичені заощадження, сформовані можливо не завжди законним шляхом.

Звісно ж, вагомою складовою валових заощаджень українців традиційно залишаються неорганізовані заощадження, під якими розуміють накопичені заощадження у формі готівкових коштів, причому як в національній, так і іноземних валютах (це так звані кошти, що знаходяться «на руках» у населення), котрі перебувають поза фінансово-банківською системою і не залучені до економічних оборотів за допомогою інструментів фінансового ринку. Основною перевагою готівкових заощаджень є їх висока ліквідність, тобто миттєва здатність спрямовуватися на здійснення раптових чи невідкладних витрат домогосподарства.

Цінні папери, як фінансовий інструмент, що широко використовується населенням розвинених країн світу, в Україні, на жаль, не є досить поширеним, адже українці досить мало обізнані із специфікою їх функціонування, і насамперед мабуть через недовіру до інституцій, що працюють на фондовому ринку України.

Також важливо наголосити, що прийняття членами домогосподарств рішень щодо вибору тих чи інших фінансових інструментів для інвестування накопичених заощаджень базуються не лише на оцінюванні ними рівня отримуваних доходів й об'єктивно наявної макроекономічної ситуації в

державі, але й на суб'єктивних власних оцінках стосовно імовірного співвідношення дохідності та ризику при інвестуванні власних заощаджень. І це цілком зрозуміло та закономірно, адже «формуючи особисті заощадження, населення переслідує передусім завдання-мінімум – зберегти власні заощадження, а також досягти завдання-максимуму – якомога вигідніше примножити свій капітал із якнайменшими ризиками втрати доходів. Причому досягнення цих завдань є важливим як для самих домогосподарств (адже невдалий вибір форми заощаджень знижує спонукальні мотиви для заощаджень в майбутньому), так і для держави (оскільки невеликі, але масові заощадження населення формують масивні обсяги національних заощаджень, що стимулює економічний розвиток» [18, с. 60-61].

Водночас слід акцентувати, що для того, аби домогосподарства мали можливість інвестувати накопичені ними заощадження за допомогою інструментів фінансового ринку, вони повинні володіти певним інвестиційним потенціалом як здатністю вигідно інвестувати власні заощадження у найбільш привабливі інструменти, пропонувані на фінансовому ринку. Основними складовими інвестиційного потенціалу є зазвичай фінансові (готівка, банківські депозити, цінні папери), а також матеріальні (рухоме і нерухоме майно) і нематеріальні (передусім авторські права, роялті та інші інтелектуальні) ресурси.

Однак наявні у домогосподарств фінансові ресурси зможуть перетворитися на інвестиційний потенціал лише за наявності відповідних умов та інструментів для отримання необхідного фінансового результату.

Наостанок зазначимо, що в сучасних надзвичайно складних умовах інвестиційні можливості вітчизняних домогосподарств не є сповна реалізованими, зважаючи на недостатній рівень отримуваних громадянами доходів, несформованість належного інституційного середовища на фінансовому ринку України у контексті роботи з пересічним інвестором, а також загалом низький рівень фінансової грамотності населення.

Відтак інвестиційний потенціал домогосподарств як відображення наявних у них можливостей, спроможностей і засобів для трансформації накопичених заощаджень у потужні інвестиційні ресурси потребує подальшої активізації роботи насамперед з боку державних органів влади щодо формування і реалізації національних проєктів, зорієнтованих на зміну економічної основи розвитку українських домогосподарств у контексті їх максимального залучення до сучасних інвестиційних процесів.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-концептуальних засад формування і використання заощаджень домогосподарств як джерела інвестиційних ресурсів розвитку національної економіки довело, що у нинішніх складних соціально-економічних реаліях заощадження домогосподарств можуть стати потужним чинником стимулювання соціально-економічного розвитку України.

Акцентовано, що ефективне інвестування заощаджень домогосподарств вимагає наявності розгалуженого ринку дієвих фінансових інструментів, що функціонують у банківському і небанківському секторах фінансового ринку України, основними з-поміж яких є банківські депозити, кошти на рахунках у небанківських фінансово-кредитних установах (передусім недержавних пенсійних фондах), цінні папери, золото тощо. Причому успішність використання домогосподарствами таких інструментів інвестування безпосередньо залежить від їх інвестиційного потенціалу.

РОЗДІЛ 2

ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАЛУЧЕННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ДО ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. Аналіз сучасних трендів залучення заощаджень домогосподарств вітчизняною банківською системою

Як зазначалося вище, проблема ефективного залучення заощаджень домогосподарств до вітчизняних інвестиційних процесів значно актуалізувалася в умовах розв'язаної рф повномасштабної війни проти України, адже в майбутньому поетапне відновлення і розбудова української економіки вимагатимуть значних фінансових та інвестиційних ресурсів, важливим постачальником яких на вітчизняний ринок є саме домогосподарства.

А позаяк «за сучасних умов не можна обмежуватися інформацією про встановлені на певний час економічні відносини. Велике значення має також інформація про еволюцію цих відносин, тривалішу динаміку економічного розвитку» [19, с. 37], то є необхідність дослідити залучення заощаджень українських домогосподарств до інвестиційних процесів передусім на ринку банківських послуг України, оскільки саме такий інвестиційний інструмент як банківський депозит є найбільш поширеним в інвестиційній практиці українців. І цьому є певне пояснення, адже банківському депозиту властива низка переваг, серед яких: «отримання фіксованого і передбачуваного доходу; можливість отримання інших банківських послуг; відшкодування коштів у випадку банкрутства банку за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; регулювання банківських операцій з боку НБУ; захищеність від крадіїв» [29, с. 89].

Проте не варто забувати також і про певні недоліки депозитів як інвестиційного інструменту, з-поміж яких: «невисокий рівень дохідності,

інфляційне знецінення депозитних коштів, втрата доходів при достроковому знятті коштів, невідшкодування коштів Фондом гарантування вкладів, які більші за встановлену чинним законодавством суму» [29, с. 89].

Практика реалізації депозитної поведінки українців упродовж тривалого часу свідчить про те, наші співвітчизники в основному надають перевагу банківським депозитам терміном дії до 2 років (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка обсягів та структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, за строками повернення у 2017–2022 рр. [14]

Показники	2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%
Депозити – всього	495,3	100	530,3	100	576,1	100	730,3	100	794,2	100	1045,7	100
На вимогу	166,0	33,5	203,4	38,4	240,1	41,7	379,0	51,9	473,2	59,6	711,8	68,0
До 1 року	181,1	36,6	210,2	39,6	237,7	41,3	237,5	32,5	209,2	26,3	238,2	22,8
1-2 роки	142,0	28,7	109,9	20,7	92,7	16,0	104,9	14,4	101,8	12,8	85,3	8,2
> 2 років	6,2	1,2	6,8	1,3	5,6	1,0	8,9	1,2	10,0	1,3	10,4	1,0

Як свідчить дані табл. 2.1, у «воєнному» 2022 році обсяг депозитів домогосподарств, залучених банками України, навіть не зважаючи на доволі «несприятливі», здавалося б, обставини (початок повномасштабного російського вторгнення на територію України), стрімко зріс (на понад 200 млрд. грн), що можна пояснити довірою українців до вітчизняної банківської системи загалом та національної валюти зокрема.

Питома вага депозитів домогосподарств «на вимогу» упродовж останніх шести років постійно зростала, особливо стрімко це відбулося у «карантинному» 2020 і «воєнному» 2022 роках (близько десяти відсотків за рік), що свідчить про стійке прагнення українців у кризових ситуаціях завжди мати швидкий доступ до власних заощаджень за будь-яких обставин. Тобто, наші співвітчизники готові поступитися прибутковістю здійснених інвестицій в обмін на гарантії їх безперешкодного повернення за необхідності.

При цьому українські домогосподарства уже традиційно зберігають свої заощадження як у національній, так і іноземній валютах (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка обсягів та структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, у розрізі валют у 2017–2022 рр. [14]

Показники	2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%
Депозити – всього	495,3	100,0	530,3	100,0	576,1	100,0	730,3	100,0	794,2	100,0	1045,7	100,0
у тому числі:												
Гривня	252,4	51,0	289,4	54,6	339,2	58,9	433,4	59,3	507,0	63,8	653,3	62,5
Долар США	203,7	41,1	202,6	38,2	198,4	34,4	241,5	33,1	230,0	29,0	317,6	30,3
Євро	38,1	7,7	37,2	7,0	37,5	6,5	53,8	7,4	55,3	7,0	72,7	7,0
Російський рубль	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,3	0,0	-	-	-	-
Інші валюти	0,9	0,2	0,9	0,2	0,8	0,2	1,3	0,2	1,9	0,2	2,1	0,2

Дані табл. 2.2 засвідчили, що у 2022 році, вперше за досліджуваний нами період, питома вага гривневих депозитів продемонструвала тенденцію до падіння, а доларових депозитів, навпаки, до зростання. Депозити у євро та інших валютах упродовж останніх шести років демонстрували більш-менш сталу тенденцію. Це може бути свідченням того, що вітчизняні домогосподарства у період гострих потрясінь (повномасштабна війна) все ж більше довіряють іноземній валюті (зокрема, долару США), аніж національній гривні, яка у кризовий період може стрімко знецінитися. При цьому варто наголосити, що інвестування заощаджень у купівлю іноземної валюти теж має певний ризик, адже доволі складно з максимальною точністю спрогнозувати динаміку валютного курсу стосовно гривні, особливо у довготривалій перспективі. Відтак у такій ситуації непоганою альтернативою доларовим депозитам можуть стати так звані «золоті» депозити (тобто депозити у дорогоцінних металах), котрі, як правило, демонструють стійкість до різного роду коливань в умовах кризи, адже вартість таких металів, і передусім золота, стабільно зростає, особливо у тривалій перспективі. Ще

однією важливою перевагою «золотих» депозитів є те, що у кризових ситуаціях продаж іноземної валюти банківськими установами призупиняється, а банківських металів – ні.

Інвестуючи власні заощадження, члени домогосподарств не в останню чергу звертають увагу і на такий фактор, як діюча на момент інвестування ставка відсотка на депозит, котра характеризує прибутковість такої інвестиції. Характерною рисою останніх трьох років в Україні є поступове зменшення вартості депозитів на ринку банківських послуг, за винятком хіба що 2022 року, коли ситуація у цій сфері стабілізувалася на рівні 2021 року (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка процентних ставок за депозитами домашніх господарств в Україні у розрізі видів валют і строків погашення у 2008-2022 рр. [40]

(середньозважені ставки в річному обчисленні,%)

Роки	у національній валюті					в іноземній валюті				
	Всього	в т. ч. за строками погашення				Всього	в т. ч. за строками погашення			
		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років
2008 р.	9,8	3,5	16,0	15,5	15,4	7,2	2,2	9,6	10,0	9,8
2009 р.	14,7	5,5	20,2	20,4	17,4	10,0	4,7	11,3	12,0	11,1
2010 р.	14,6	6,4	16,8	18,8	18,3	8,7	5,4	9,0	9,9	10,1
2011 р.	12,3	5,4	13,7	15,8	16,9	6,2	3,5	6,3	7,7	8,0
2012 р.	16,7	7,3	18,6	18,6	17,6	7,1	3,5	7,2	8,2	8,1
2013 р.	17,5	9,0	17,9	20,0	17,6	7,0	2,6	6,6	8,4	5,8
2014 р.	18,3	9,5	19,4	19,8	20,5	7,7	2,5	8,0	9,2	7,6
2015 р.	16,7	6,3	20,1	21,8	21,7	6,5	1,6	7,6	8,6	8,3
2016 р.	17,0	6,0	20,0	21,3	21,2	5,9	1,5	7,4	8,5	8,1
2017 р.	13,8	5,8	18,9	20,7	20,9	3,3	1,4	7,3	8,3	8,0
2018 р.	14,9	5,9	19,1	20,8	20,9	3,3	1,3	7,2	8,2	7,9
2019 р.	14,9	5,9	19,0	20,8	20,7	2,6	1,2	7,2	8,2	7,9
2020 р.	8,0	5,1	8,3	9,3	11,9	1,2	0,1	1,2	2,1	4,4
2021 р.	8,2	5,2	8,3	9,4	10,6	0,7	0,1	0,5	1,0	1,7
2022 р.	8,2	5,1	8,2	9,5	10,7	0,7	0,1	0,4	1,0	1,7

Водночас слід наголосити, що уже в червні – липні 2023 року процентні ставки за новими депозитами домогосподарств почали дещо

зростати (від 12,0% до 12,7% - у національній валюті та від 1,0% до 1,1% - в іноземних валютах) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка середньозважених процентних ставок за новими депозитами домогосподарств в Україні у 2022 році – липні 2023 року, % [40]

Показники	2022	червень 2023	За оперативними даними		
			липень 2023	зміна у п. п. до попереднього періоду	
				року	місяця
Процентні ставки за новими депозитами резидентів, з них:	7,2	11,2	11,5	4,3	0,3
домашні господарства (крім фізичних осіб – підприємців)	5,7	8,5	9,4	3,7	0,9
у національній валюті	8,2	12,0	12,7	4,5	0,8
в іноземній валюті	0,7	1,0	1,1	0,5	0,1
<i>Довідково: Облікова ставка НБУ (на кінець періоду)</i>	25,0	25,0	22,0	-3,0	-3,0

Проте, незважаючи на суттєве падіння процентних ставок за депозитами домогосподарств (особливо валютними) та складну економічну ситуацію, пов'язану із російською агресією, українці все ж продовжують активно співпрацювати із вітчизняними банківськими установами.

Так, у 2022 році найбільші обсяги депозитів домогосподарств закумулювали чотири державні банки, зокрема: ПриватБанк, Ощадбанк, Укргазбанк і Укрексімбанк, та чотири банки із іноземним капіталом, серед яких: Райффайзен Банк, Укрсиббанк, Сенс Банк й ОТП Банк, а також найбільший банк із приватним капіталом – ПУМБ (табл. 2.5). Універсал Банк посів четверту сходинку за обсягом депозитів завдяки доволі популярному серед українців мобільному банку monobank. Ці банки загалом акумулювали 846,76 млрд грн на депозитних рахунках громадян (або 87,3% загального обсягу депозитів фізичних осіб в усіх 67 функціонуючих банківських установах України).

Принагідно зазначимо, що «станом на 1 січня 2023 року в Україні налічувалося 5336 діючих структурних підрозділів банків. За 2022 рік їх

кількість скоротилася на 1349 (на 20,2%)» [13]. Відтак лідером за кількістю відділень став ПриватБанк (їх там налічується 1294), випередивши Ощадбанк, котрий донедавна посідав у цьому рейтингу перше місце.

Таблиця 2.5

ТОП-10 банків України з максимальним обсягом депозитів фізичних осіб у 2022 році [56]

№з/п	Банк	Сума депозитів, млрд грн.	З них в іноземній валюті, млрд грн.
1	ПриватБанк	357,0	98,4
2	Ощадбанк	154,3	42,8
3	Райффайзен Банк	59,7	24,6
4	Універсал Банк	54,4	26,1
5	Укрсиббанк	47,2	26,9
6	Сенс Банк (колишній Альфа-Банк)	42,6	22,4
7	ПУМБ	38,9	14,3
8	Укргазбанк	32,2	15,9
9	Укрексімбанк	32,2	22,0
10	ОТП Банк	28,3	17,2

Якщо ж проаналізувати рейтинг вітчизняних банків за кількістю вкладників – фізичних осіб, то тут ситуація дещо різниться (табл. 2. 6).

Зокрема, з рейтингу за показником кількості вкладників випав державний Укрексімбанк, який за цим показником знаходиться лише на 14 місці. Водночас, на шостому місці за кількістю вкладників опинився А-банк.

Як свідчать вищенаведені дані, лідером рейтингів за обома показниками традиційно залишається ПриватБанк, на другому місці перебуває Ощадбанк (проте за кількістю валютних депозитів, які фізичні особи відкрили в ньому у 2022 році, він знаходиться на третьому місці, пропустивши на друге місце Універсал Банк). Причина такої ситуації полягає

у тому, що Ощадбанк – єдиний серед усіх державних банків в Україні – й досі не пропонує своїм клієнтам оформлення так званого «конвертаційного» депозиту (це валютний депозит у доларах США або євро, який із 21 липня 2022 року відкривається шляхом внесення громадянами гривні на поточний рахунок ранку із подальшою купівлею валюти на міжбанківському валютному ринку за офіційно встановленим курсом).

Таблиця 2.6

ТОП-10 банків України із максимальною кількістю вкладників – фізичних осіб у 2022 році [56]

№з/п	Банк	Кількість вкладників	З них кількість вкладників з депозитами в іноземній валюті
1	Приватбанк	23 795 440	4 203 580
2	Ощадбанк	12 552 436	542 479
3	Універсал Банк	6 591 207	1 498 962
4	Сенс Банк (колишній Альфа-Банк)	3 049 298	289 554
5	Райффайзен Банк	2 908 731	140 996
6	А-Банк	2 705 399	309 477
7	ПУМБ	2 501 304	267 273
8	Укргазбанк	2 230 345	181 368
9	Укрсиббанк	1 912 281	251 601
10	ОТП Банк	1 470 217	115 678

Доволі цікавою у контексті нашого дослідження є статистика Національного банку України щодо розмірів вкладів вітчизняних домогосподарств. ТОП-10 українських банків за показником вкладів розміром понад 600 тис. грн наведена у табл. 2.7.

Тут ситуація схожа із рейтингуванням за першим показником (три лідери – ПриватБанк, Ощадбанк і Райффайзен Банк), однак Універсал Банк, котрий посідає четверту сходинку за обсягом залучених депозитів від

фізичних осіб, за показником вкладів фізичних осіб розміром понад 600 тис. грн за підсумками 2022 року опинився лише на сьомому місці. Фахівці зазначають, що причина такої ситуації полягає «у фокус-аудиторії monobank, який більше приваблює молодь. Відсутність класичного банківського підходу, звичайних відділень і навіть веб-версії інтернет-банку в цьому разі зіграла проти нього: багато людей з грошима не довіряють йому великі суми» [56].

Таблиця 2.7

ТОП-10 банків України із максимальною кількістю вкладів фізичних осіб розміром понад 600 тис. грн у 2022 році [56]

№з/п	Банк	Кількість вкладників	Загальна сума (млрд грн) вкладів у банку розміром понад 600 тис. грн.
1	ПриватБанк	30 304	43,6
2	Ошадбанк	14 316	31,7
3	Райффайзен Банк	6 419	11,9
4	Укрсиббанк	3 890	5,3
5	ПУМБ	3 854	7,3
6	Сенс Банк (колишній Альфа-Банк)	3 389	7,1
7	Універсал Банк	2 605	3,6
8	ОТП Банк	2 463	5,8
9	Укргазбанк	2 231	4,7
10	Укрексімбанк	1 838	4,6

Відтак, підводячи підсумки, маємо підстави стверджувати, що українці нині довіряють свої заощадження насамперед державним (або великим банкам із іноземним капіталом), котрі тривалий час працюють на українському ринку і мають розгалужену мережу відділень в усіх регіонах України.

Наостанок зазначимо, що хорошою новиною для українців у контексті привабливості банківського депозиту як інструменту інвестування заощаджень стало те, що у квітні 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» № 2180-IX, яким ввела «100% гарантію повернення вкладів у разі ухвалення рішення про виведення банку з ринку впродовж дії воєнного стану в Україні та трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні, а також підвищення гарантованої державою суми коштів закладами до 600 тисяч гривень» [38].

Тож переконані, що інвестиційний потенціал домогосподарств на ринку банківських депозитних послуг і надалі буде зростати або ж, принаймні, залишатиметься на нинішньому, доволі високому рівні.

2.2. Прагматика інвестування заощаджень домогосподарств на ринку фінансових послуг України

Вважаємо, що в сучасних умовах, окрім активної залученості вітчизняних домогосподарств до інвестування на ринку банківських депозитних послуг України, доволі перспективним напрямом інвестування їхніх заощаджень може бути діяльність на ринку фінансових послуг, серед яких передусім виокремимо ринок недержавного пенсійного забезпечення та ринок страхування життя.

Сутність недержавного пенсійного забезпечення полягає в акумулюванні пенсійних внесків вкладників на тривалий період часу з метою захисту закумульованих ресурсів від інфляції та їх подальшого інвестування у прибуткові, проте водночас і низькоризикові активи.

Проте при інвестуванні власних заощаджень у недержавні пенсійні фонди, громадянам слід пам'ятати про те, що прибутковість таких інвестицій

належатиме насамперед від терміну інвестування, обсягу і періодичності здійснюваних внесків.

Станом на 31.12.2022 року на ринку фінансових послуг України діяло 63 недержавних пенсійних фонди у 9 регіонах, у тому числі 40 недержавних пенсійних фондів (або 69,0%) були зареєстровані у м. Києві. При цьому слід акцентувати, що кількість недержавних пенсійних фондів в Україні упродовж останніх восьми років поступово зменшується; інші ж показники діяльності НПФ демонструють строкату динаміку (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні у 2015-2022 рр. (станом на кінець року) [37]

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
1. Кількість НПФ	72	64	64	62	65	63	63	63
2. Загальна кількість укладених пенсійних контрактів (тис. шт.) в т. ч.	59,7	62,6	58,7	68,8	77,1	87,8	95,5	96,1
– з вкладниками – юридичними особами	7,6	7,3	6,9	6,8	6,8	6,7	6,7	6,7
– з вкладниками – фізичними особами	52,0	55,2	51,7	61,9	70,2	81,0	88,7	89,3
3. Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (тис. осіб)	830,2	834,0	840,8	855,3	874,6	883,0	890,7	887,8
4. Пенсійні внески, млн. грн. в т. ч.	1851,0	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8	2377,9	2 618,3	2 819,0
– від фізичних осіб	80,1	92,2	124,3	172,1	222,7	300,7	425,2	506,7
– від юридичних осіб	1770,4	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3	2075,5	2 192,4	2 299,6
– від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3

Позитивним є той факт, що в Україні упродовж останніх років фіксується збільшення кількості укладених пенсійних контрактів саме із вкладниками – фізичними особами (89,3 тис. шт. станом на 31.12.2022 року, що на 10,2% або 8,3 тис. шт. більше порівняно із кінцем 2020 року).

Також позитивною була і динаміка пенсійних виплат учасникам недержавних пенсійних фондів (маються на увазі передусім одноразові

виплати і виплати на визначений строк), котрі «станом на 31.12.2022 становили 1461,1 млн. грн., що на 13,5% більше в порівнянні з аналогічним періодом 2021 року; при цьому одноразові виплати зросли на 6,5%, пенсійні виплати на визначений строк – на 22,1%» [37] (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка пенсійних виплат недержавними пенсійними фондами України у 2020-2022 рр. (станом на кінець року) [37]

Показники	Од. виміру	Станом на			Приріст 31.12.2022 / 31.12.2021, (%)
		31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	
1. Одноразові пенсійні виплати	млн. грн.	649,9	711,1	757,4	6,5
2. Пенсійні виплати на визначений строк	млн. грн.	457,5	576,1	703,7	22,1
ВСЬОГО	млн. грн.	1 107,4	1 287,2	1 461,1	13,5

Аналогічно упродовж 2020-2022 років зростала і кількість учасників, що отримують пенсійні виплати від НПФ України (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка основних показників фінансової діяльності недержавних пенсійних фондів України у 2020-2022 рр. (станом на кінець року) [37]

Показники	Станом на 31.12.2020	Станом на 31.12.2021	Станом на 31.12.2022	Темпи приросту, %	
				31.12.2021 / 31.12.2020	31.12.2022 / 31.12.2021
1. Пенсійні виплати, млн. грн.	1 107,4	1 287,2	1 461,1	16,2	13,5
2. Кількість учасників, що отримали / отримують пенсійні виплати, тис. осіб	87,0	90,0	91,9	3,4	2,1
1. Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	2 635,7	2 957,4	3 285,6	12,2	11,1
2. Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	2 179,5	2 428,7	2 683,6	11,4	10,5
5. Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	456,1	528,7	602,0	15,9	13,9

Важливим показником діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні є сплачені учасниками пенсійні внески. Так, на кінець 2022 року сума таких внесків становила «2819,0 млн. грн., збільшившись на 7,7% (200,7 млн. грн.) в порівнянні з аналогічним періодом 2021 року. Порівняно зі станом на 31.12.2020 сума пенсійних внесків станом на 31.12.2021 збільшилась на 10,1% (240,4 млн. грн.). У загальній сумі пенсійних внесків станом на 31.12.2022 основну частину, або 81,6%, становлять пенсійні внески від юридичних осіб, на які припадає 2299,6 млн. грн. На збільшення суми пенсійних внесків станом на 31.12.2022 вплинуло збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 19,2% (81,5 млн. грн.) та від юридичних осіб — на 4,9% (107,2 млн. грн.)» [37].

Загалом недержавні пенсійні фонди формують такий інвестиційний портфель, до котрого «входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу. Станом на 31.12.2022 переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали державні цінні папери (45,0%), грошові кошти на рахунках у банках (40,2% інвестованих активів), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (9,0%), об'єкти нерухомості (2,6%), дебіторська заборгованість (1,2%)» [37].

Оскільки у НПФ інвестиційна стратегія є більш консервативною у порівнянні з іншими фінансовими установами, то цілком природнім є той факт, що у 2022 році найбільший приріст вкладень відбувся у «банківські метали (на 34,9%), грошові кошти на рахунках у банках (на 29,2%), дебіторську заборгованість (на 19,1%), державні цінні папери (на 3,2%), об'єкти нерухомості (на 0,3%). При цьому, значно зменшився обсяг вкладень в облігації внутрішніх місцевих позик (на 88,3%), в акції (на 34,8%), інші інвестиції (на 19,1%), облігації підприємств (на 11,6%)» [37] (табл. 2.11).

При цьому сукупний «дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, станом на 31.12.2022 становив 3 285,6 млн. грн., збільшившись у порівнянні зі станом на 31.12.2021 на 328,2 млн. грн., або на 11,1%» [37].

Таблиця 2.11

Динаміка структури інвестованих пенсійних активів недержавними пенсійними фондами України у 2021-2022 рр. [37]

Назва активу	Станом на 31.12.2021 р.		Станом на 31.12.2022 р.		Приріст 31.12.2022 / 31.12.2021, (%)
	Загальна вартість, млн грн.	% від загальної суми активів	Загальна вартість, млн грн.	% від загальної суми активів	
Державні цінні папери	1 807,1	46,6	1 864,8	45,0	3,2%
Грошові кошти	1 290,1	33,3	1 666,4	40,2	29,2%
Облігації підприємств	423,3	10,9	374,3	9,0	-11,6%
Об'єкти нерухомості	108,7	2,8	109,0	2,6	0,3%
Дебіторська заборгованість	42,3	1,1	50,4	1,2	19,1%
Акції	64,4	1,7	42,0	1,0	-34,8%
Інші інвестиції	13,6	0,4	11,0	0,3	-19,1%
Облігації внутрішніх місцевих позик	114,3	2,9	13,4	0,3	-88,3%
Банківські метали	10,9	0,3	14,7	0,4	34,9%
ВСЬОГО	3 874,7	100,0	4 146,0	100,0	7,0%

Одним із сучасних інструментів інвестування заощаджень українців стає накопичувальне страхування життя, яке здійснюють страхові компанії. Підтвердженням цієї тези слугує статистика Національного банку України, згідно з якою у 2022 році обсяг активів зі страхування життя зріс на 18% [35], навіть не зважаючи на те, що у цьому році одна компанія зі страхування життя залишила вітчизняний страховий ринок. Проте слід акцентувати, що обсяги премій зі страхування життя у 2022 році зменшилися на 17%, водночас виплати за договорами страхування життя збільшилися на 7% [35].

Загалом вітчизняні компанії зі страхування життя у 2022 році продемонстрували доволі непогані показники своєї фінансової діяльності («інвестиційні доходи страховиків життя зросли на 30% у річному вимірі, а рентабельність їхнього капіталу становила 13%» [35]), що теж може слугувати хорошим додатковим сигналом до посилення співпраці страховиків зі страхування життя із потенційними інвесторами-домогосподарствами.

Таким чином, переконані, що взаємодія недержавних пенсійних фондів та страхових компаній зі страхування життя в Україні має великий потенціал для свого розвитку у найближчій перспективі і повинна бути спрямована насамперед на активізацію інвестиційної поведінки українських домогосподарств у сучасних, доволі непростих, умовах.

2.3. Специфіка інвестування заощаджень українських домогосподарств в період повномасштабної війни

Передусім зазначимо, що в умовах війни інструменти інвестування заощаджень домогосподарств суттєво різняться від умов мирного часу. Проте, незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію, пов'язану із повномасштабним російським вторгненням, окремі сегменти фінансового ринку України з тією чи іншою інтенсивністю, однак все ж продовжують функціонувати і залучати такий необхідний країні інвестиційний ресурс як заощадження населення.

Насамперед слід акцентувати, що попри запровадження в Україні воєнного стану, осінньо-зимові блекаути й відсутнє падіння доходів населення, вітчизняна банківська система продовжує функціонувати і співпрацювати із громадянами, зокрема й на ринку депозитних послуг. Причому парадоксально, але факт: кошти фізичних осіб у період війни у багатьох банках навіть зросли, позаяк українці, традиційно довіряючи

банківській системі, намагаються таким чином уберегти власні заощадження від знецінення.

Експерти такий інтерес населення на початку повномасштабного вторгнення до гривневих депозитних вкладів (табл. 2.12) пояснюють не лише простотою і зрозумілістю депозиту як інвестиційного інструменту, зручністю його відкриття (більшість банків пропонують таку послугу онлайн у мобільних додатках, доволі непоганими ставками, але й тим, що частина підприємств і домогосподарств спрямовувала на депозитні рахунки банків вільну ліквідність, котра до війни вкладалася у розвиток власного бізнесу чи придбання різного роду активів (авто, нерухомості) тощо.

Таблиця 2.12

Динаміка обсягів коштів фізичних осіб у великих банках України у березні – вересні 2022 року [7]

	Банк	Кошти фізосіб, млрд грн, на 1.10.22 р.	Зміна з 1.03.22, %
1	ПриватБанк	301,3	43,27%
2	Ощадбанк	150,9	30,08%
3	Райффайзен Банк	51,5	17,12%
4	Альфа-Банк	44,7	-9,79%
5	Універсал Банк	42,4	24,75%
6	ПУМБ	36,5	0,54%
7	Укрсиббанк	34,2	15,9%
8	Укрексімбанк	31,4	17,17%
9	Укргазбанк	30,5	23,74%
10	ОТП Банк	23,6	6,7%
11	Креді Агріколь Банк	14	11,63%
12	Кредобанк	11,6	8,8%
13	Південний	11,1	-5,06%
14	А-Банк	10,5	14,7%
15	Таскомбанк	10,3	15,07%

До початку війни вітчизняні домогосподарства, як правило, розміщували вклади на гривневих депозитних рахунках банків на тривалий термін (зазвичай на 6-12 місяців). Проте після повномасштабного вторгнення пріоритети українців дещо змінилися: вони почали ставити кошти на депозит

перважно на термін 1-3 місяці. Що є цілком зрозумілим, позаяк громадянам у період високої невизначеності важливіше зберегти вільний доступ до своїх заощаджень, аніж отримати певний процентний дохід.

Як стверджують фахівці, саме на ці вклади найбільше вплинуло підвищення облікової ставки НБУ (до слова, у червні 2022 року НБУ підвищив облікову ставку на 15 п.п.: з 10% до 25% річних). Тож подекуди ставки за гривневим вкладом на 3 місяці у низці великих банків становили: «ПриватБанк 7% річних, Ощадбанк 9% річних, Райффайзен Банк 6,5% річних, ОТП Банк 8% річних, ПУМБ 12% річних, "Південний" 12% річних, Креді Агріколь Банк 7% річних» [7].

Проте слід зазначити, що облікова ставка НБУ лише частково мотивувала вітчизняні банки підвищувати ставки, адже на початку грудня 2022 року банки пропонували ставки за строковими депозитами здебільшого на рівні 6-16% річних. А причина відставання ставок за банківськими депозитами від рівня облікової ставки НБУ полягає насамперед у надвисокій ліквідності українських банків, яким, фактично, не надто потрібні кошти громадян, позаяк активного кредитування у період війни вони не здійснюють.

Стосовно валютних коштів на рахунках банків слід акцентувати, що їхні обсяги стабільно знижувалися упродовж перших семи «воєнних» місяців, оскільки на початку війни населення активно забиравало валюту з банків і спрямовувало її на розрахунки за межами України. Однак після того, як НБУ у липні 2022 року дозволив купувати валюту із зарахуванням на депозити, ця негативна тенденція дещо змінилася, і уже можна було спостерігати певний приплив валютного фондування у вітчизняних банках.

Звісно, що за депозитами у доларах чи євро українці доходу майже не отримують, позаяк ставки за валютними депозитами, скажімо, у великих банках перебувають на рівні 0,1% річних. Причому такий же дохід громадяни можуть отримати у випадку розміщення гривні на депозиті із конвертацією, в результаті чого після закінчення терміну дії такого депозиту

клієнт може забрати валюту. Такий експеримент із депозитом з конвертацією дозволив частково запобігти «втечі» гривні на готівковий ринок певною мірою захистити заощадження населення.

Ще однією новацією на вітчизняному депозитному ринку стала поява депозиту «гривня-долар-гривня» (коли клієнт розміщує у банку гривню, під яку банк купує валюту на міжбанківському валютному ринку, а після закінчення терміну дії вкладу банк валюту продає, а клієнт на руки отримує гривню). Фактично у такому випадку також відбувається купівля банком валюти під депозит, однак згодом відбувається продаж валюти. Відтак клієнт кладе гривню на депозит, і отримує її після закінчення терміну дії депозиту. Сенс такої новації полягає у тому, що «якщо НБУ змінить курс міжбанку, то клієнт отримає суму згідно з перерахунком за новим курсом. Тобто це спроба знизити валютні ризики для клієнтів» [7]. Проте варто наголосити, що пропозицій таких вкладів на вітчизняному банківському депозитному ринку практично не спостерігається, що можна вважати свідченням несприйняття банківським сектором пропозиції Національного банку України купувати і продавати валюту для своїх клієнтів на міжбанківському валютному ринку під вклад на такий депозит.

Тож певна частина українців й таких складних умовах скористалася доволі звичним способом боротьби зі знеціненням гривні – конвертуванням накопиченої гривні в іноземну валюту - передусім долари або ж євро. Більше того, Національний банк України, намагаючись дещо «заспокоїти» вітчизняний валютний ринок, фактично заохочував спекулятивні розміщення гривні на тримісячних депозитах із подальшою можливістю придбати валюту за офіційним курсом. Тож низка вкладників скористалися наданою можливістю поспекулювати за «схемою: «розмістив—придбав—перепродав—знову розмістив», багаторазово прокручуючи одні й ті самі 100 тис. грн, а інколи і по кілька таких «порцій» у різних банках» [3].

Важливою ознакою воєнного часу на інвестиційному ринку України стало й те, що з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію

України багато українців почали купувати так звані «військові облигації», щоб допомогти країні у скрутний час та чимскоріше наблизити перемогу. Причому більшість наших сіввітчизників до цього часу не мала досвіду такого інвестування і спробувала робити це вперше.

Загалом військові облигації – доволі ефективний і надійний інструмент інвестування, що торгується на фондовому ринку України. Це державні цінні папери, котрі випускає Міністерство фінансів України, і кошти від яких спрямовують на забезпечення невідкладних потреб Збройних Сил України й інші нагальні фінансові потреби країни в умовах воєнного стану. Придбати військові облигації (котрі, як правило, названі на честь тимчасово окупованих територій: «Крим», «Донецьк», «Луганськ», «Мелітополь», «Маріуполь», «Горлівка» тощо) можна на порталі державних послуг «Дія» або ж у ліцензованих брокерів чи у банків – первинних дилерів. Ціни на облигації стартують від 900 грн. (номінально кожна із них коштує 1000 грн.), а інвестиційних дохід за ними може сягати 18% річних (за доларовими облигаціями – 4,5% річних).

До того ж, купуючи військові облигації, інвестор отримує від держави гарантію повернення усієї інвестованої суми із нарахованими відсотками. При цьому не потрібно сплачувати додаткові комісії продавцю, а також (що дуже важливо) податок з отриманого доходу і комісію за платіж при покупці. Загалом сумарний дохід за такими облигаціями залежить від різновиду і вартості облигації, а також прибутковості станом на день покупки.

Безумовно, нинішня війна суттєво сплинула на усі сфери суспільного життя, у тому числі і на пріоритети заощаджень серед дітей та молоді України. Яскравим свідченням цього є матеріали всеукраїнського конкурсу дитячих відеоробіт «На що я збиратиму гроші після Перемоги?», який ініціював Національний банк України наприкінці 2022 року. Те, що НБУ долучає підростаюче покоління українців до розмов про інвестування, є досить позитивним, «адже саме через інвестиції здійснюється вплив заощаджень на функціонування усієї економічної системи» [20, с. 23].

За дослідженням організаторів конкурсу, до війни діти та молодь заощаджували насамперед на власні потреби (51%) і навчання (28%), однак після повномасштабного російського вторгнення пріоритети молодих українців суттєво змінилися, позаяк на лідируючі позиції вийшла благодійна допомога ЗСУ і волонтерам (51%), а ось заощадження дітей для власних потреб і на навчання зменшилися (рис. 2.1). Такою ж ситуація, ймовірно, залишатиметься у перспективі, адже й надалі «діти планують заощаджувати на відбудову держави та допомогу людям, постраждалим від війни» [55].

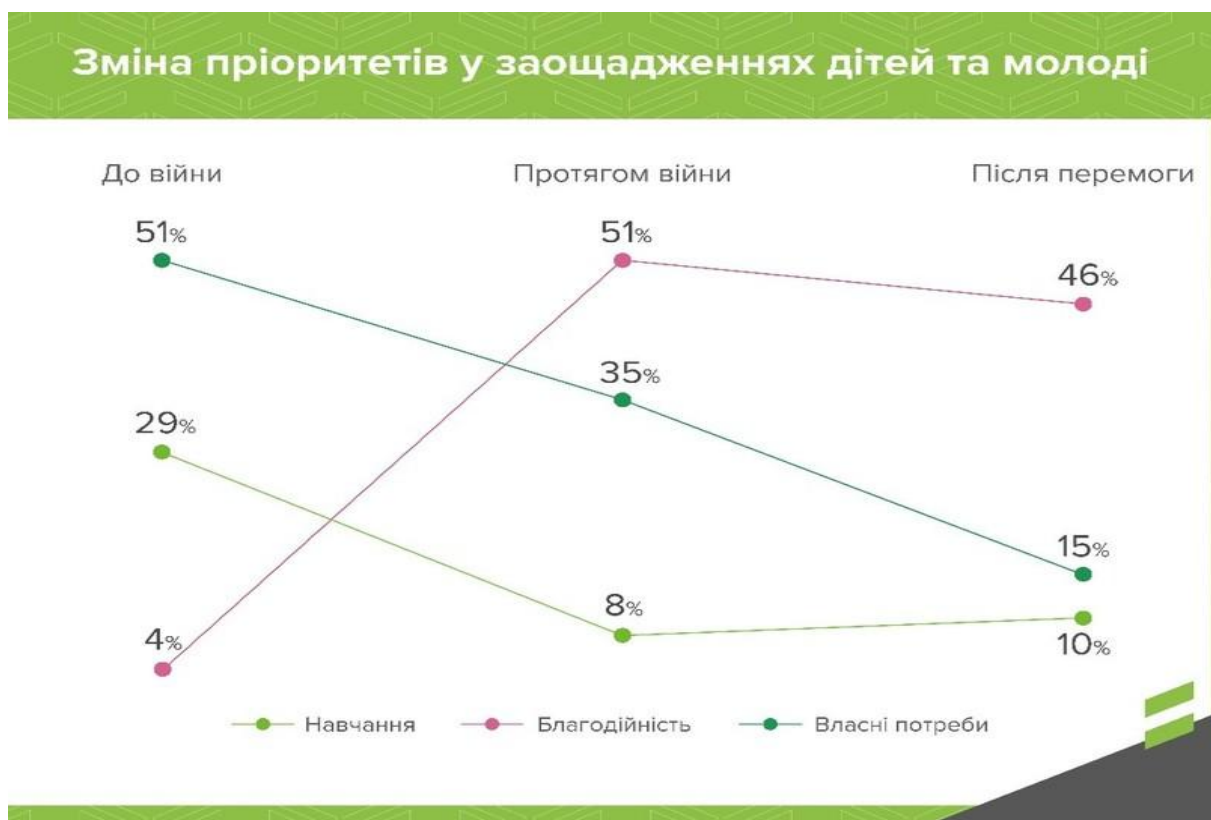

Рис. 2.1. Динаміка зміни пріоритетних напрямів заощаджень дітей та молоді в Україні до та під час повномасштабної війни [55]

Таким чином, можемо стверджувати, що молоді українці нині чітко усвідомлюють важливу роль заощаджень у протистоянні різного роду фінансовим потрясінням і викликам та активно формують сучасну молодіжну культуру благодійності, яка донедавна була в основному прерогативою дорослого населення.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз продемонстрував, що різнопланові інвестиційні уподобання, потреби й інтереси українців формують відповідний набір інструментів для залучення їхніх заощаджень до нинішніх інвестиційних процесів, найбільш популярними з-поміж яких є: банківські депозити, вкладення у небанківські фінансові інституції (передусім недержавні пенсійні фонди та компанії зі страхування життя), готівкова національна і іноземна валюти.

Важливою ознакою воєнного часу на інвестиційному ринку України стало те, що з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України багато українців почали купувати так звані «військові облігації», щоб допомогти країні у скрутний час та чимскоріше наблизити перемогу. Причому більшість наших сіввітчизників до цього часу не мала досвіду такого інвестування і спробувала робити це вперше.

Нинішня війна суттєво сплинула на усі сфери суспільного життя, у тому числі і на зміну пріоритетів у заощадженнях серед українських дітей та молоді, сформувавши сучасну молодіжну культуру благодійності, яка донедавна була в основному прерогативою дорослого населення.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ АКТИВІЗАЦІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ВАЖЛИВОГО ДЖЕРЕЛА ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Основні вектори використання інвестиційного потенціалу неорганізованих заощаджень домогосподарств та їх трансформації в організовану форму

Насамперед слід акцентувати, що традиційно важливу роль в інвестиційній поведінці вітчизняних домогосподарств відіграють неорганізовані заощадження громадян, котрі формуються передусім у готівковій формі (національній чи іноземних валютах) і перебувають поза фінансово-банківською системою та фінансовим ринком. Особливо зазначена тенденція посилилася у період війни, коли російський агресор нещадно і жорстоко грабував усе, що траплялося на його шляху. Тож зберігати кошти вдома стало досить небезпечно.

Загалом вітчизняні дослідники по-різному оцінюють обсяги неорганізованих заощаджень, які знаходяться «на руках» у населення: від 20 млрд. доларів США [47] до 50-60 млрд. доларів США [34] або й усіх 85 млрд. доларів США [34].

За оцінками фахівців Національного банку України, станом «на кінець третього кварталу 2022 року обсяг готівкової іноземної валюти поза банківською системою України становив 107 млрд доларів в еквіваленті» [32]. Розрахунки працівників НБУ базувалися «на експертних оцінках вивезення валюти туристами, оплати тіньового імпорту, ввезення валюти трудовими мігрантами тощо» [32]. Причому цю цифру становить лише іноземна валюта, і, до того ж, у ній не врахований такий важливий чинник як

імовірна втрата частини готівки унаслідок активних бойових дій на території України.

А за твердженням экс-голови Національного банку України, станом на вересень 2021 року «загальний точний обсяг грошей на руках у населення оцінювався в 594 млрд. грн., 4 млрд. з них припадали на монети, яких в обігу 13,8 млрд. одиниць. Решта 590 млрд. грн. припадали на 2,9 млрд. одиниць банкнот. Причому за сім місяців цього року зростання готівки на руках у населення склало 6,5%» [47].

Принадно зазначимо, що неорганізовані заощадження домогосподарств, як доволі поширена серед наших співвітчизників форма заощаджень, має низку недоліків, хоча їй, безумовно, властиві і певні переваги. Так, важливою перевагою готівкових заощаджень є їх миттєва ліквідність, що дає змогу за гострої необхідності негайно їх використати. Тобто для населення вони слугують своєрідною фінансовою «подушкою безпеки» у випадку настання непередбачуваних обставин.

Недоліками готівкових заощаджень є те, що гроші, котрі знаходяться «на руках» у населення, не приносять жодних доходів їхнім власникам. До того ж, такі заощадження постійно знецінюються під впливом інфляції і стосовно них існує ймовірність їхнього викрадення або ж фізичного пошкодження сторонніми чинниками (пожежа, затоплення тощо). Стосовно неорганізованих валютних заощаджень варто акцентувати на ризику отримання їхнім власником суттєвих збитків внаслідок несприятливих коливань ринкового валютного курсу по відношенню до української гривні.

Слід зазначити, що усі вищенаведені негативні моменти, пов'язані із готівковими заощадженнями, повністю стосуються й коштів, котрі просто знаходяться на поточному банківському рахунку або ж перебувають на зберіганні у банківському сейфі.

Також важливо наголосити, що вітчизняні домогосподарства активно скуповують і продають іноземну валюту, залежно від фінансово-економічної ситуації, що складається у державі, та назрілих на даний момент потреб .

Скажімо, у травні 2023 року українці «збільшили як купівлю готівкової іноземної валюти – до \$1,627 млрд (в порівнянні із \$1,4 млрд в квітні), так і продаж готівкової валюти – до \$1,377 млрд (в квітні було \$1,195 млрд). Водночас фізособи продовжили скорочувати купівлю безготівкової валюти з \$163 млн в квітні до \$140 млн в травні на фоні ревальвації гривні та скорочення дельти між готівковими та безготівковими курсами обміну валют. Обсяг безготівкового продажу валюти виріс з \$144 млн до \$232 млн.» [52] (рис. 3.1). Таку ситуацію на вітчизняному валютному ринку фахівці пояснюють тим, що, внаслідок ревальвації готівкового обмінного курсу гривні, безготівкову іноземну валюту громадянам буває вигідніше продати банку в мобільному застосунку, аніж знімати валютні кошти з банківської картки та продавати їх у касі банку чи пункту обміну валют.

Також Національний банк України повідомив, що «попит на безготівкову валюту (\$140 млн) в травні 2023 року став найменшим з серпня 2022 року (тоді – \$128 млн), коли банки почали масово запроваджувати 3-місячні депозити для придбання валюти за пільговим курсом. Тоді дельта між готівковими курсами та пільговими курсами купівлі валюти під депозити перевищувала 10%. Зараз ця дельта в окремих випадках зовсім відсутня» [52].

Операції фізичних осіб з купівлі/продажу іноземної валюти

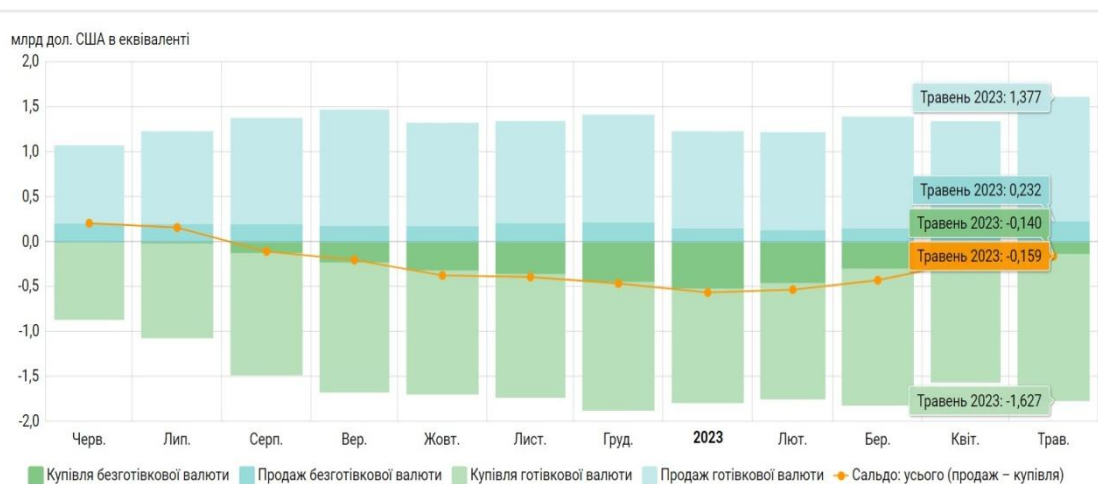

Рис. 3.1. Динаміка купівлі-продажу іноземної валюти населенням України у червні 2022 року – травні 2023 року [52]

Причому лідерами продажу валют в Україні були такі мережі (рис. 3.2).

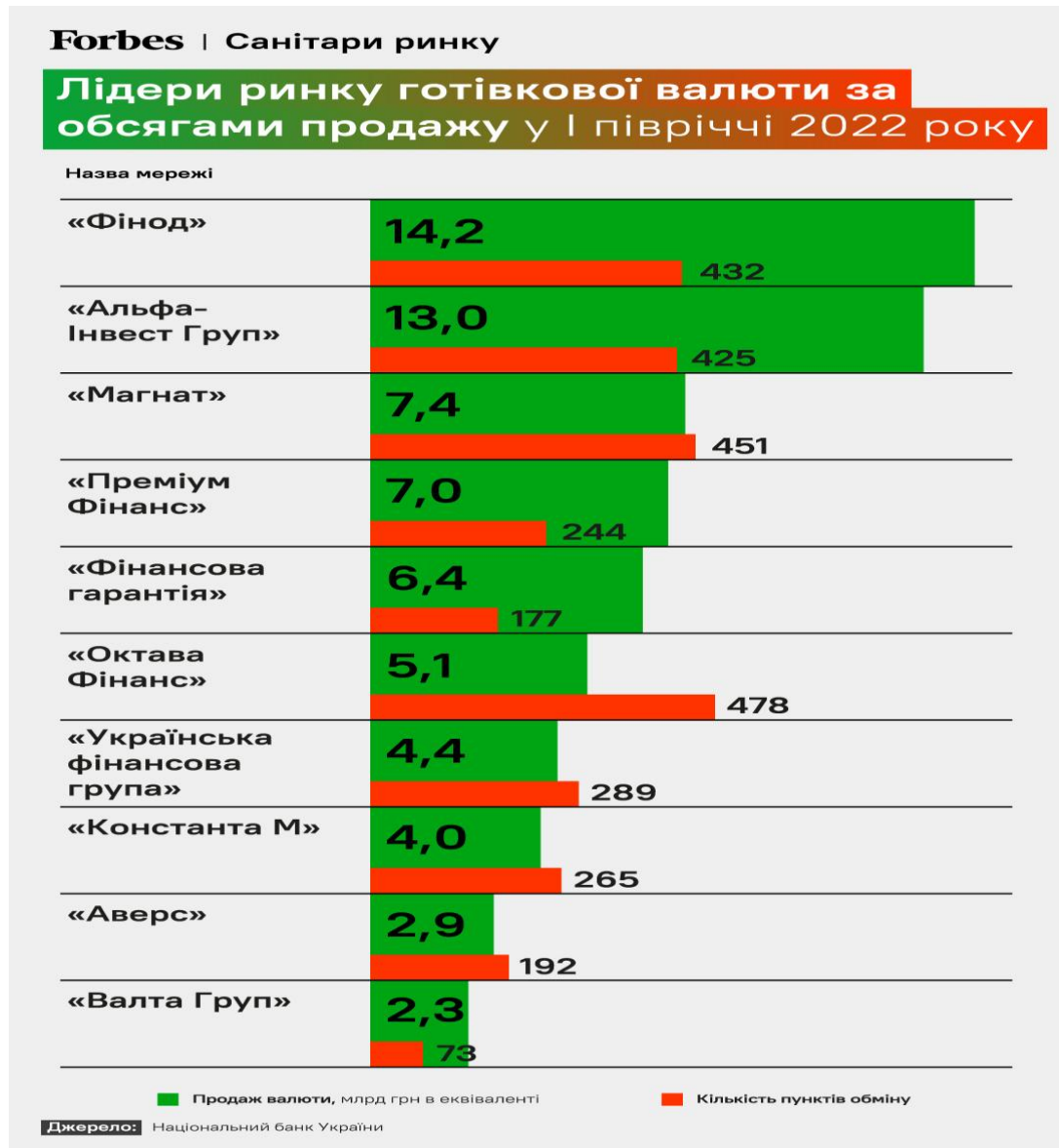

Рис. 3.2. ТОП-10 лідерів із продажу готівкової валюти в Україні у I півріччі 2022 року [52]

Принагідно зазначимо, що з макроекономічної точки зору, доволі масова (або ж ажіотажна) купівля готівкової валюти населенням може чинити спекулятивний тиск на обмінний валютний курс, що теж є доволі небезпечним у нинішній складній соціально-економічній та військово-політичній ситуації.

До ринку неорганізованих заощаджень населення цілком справедливо можемо віднести і криптовалюту (яка упродовж останніх років стає все

популярнішим інвестиційним інструментом серед українців), позаяк цей інструмент інвестування перебуває поза офіційними інституціями і держава немає на цей сегмент інвестування жодного впливу та контролю. Відтак громадянам доцільно пам'ятати про низку суттєвих ризиків, пов'язаних із криптовалютою, позаяк ціни на неї досить стрімко і різко коливаються. То ж тут можна як надзвичайно багато заробити, так і раптово втратити усі інвестовані у неї заощадження.

Стосовно України зазначимо, що наприкінці 2021 року Верховна рада України прийняла Закон «Про віртуальні активи» [39], головною метою якого було задекларовано легалізацію криптовалюти в Україні, котра б дозволила легалізувати операції із цим популярним серед певних прошарків населення інвестиційним інструментом. Законом передбачається, що «держава захищатиме право приватної власності на віртуальні активи, а клієнти комерційних банків зможуть тримати криптовалюту на депозитах і брати під її заставу кредити» [4].

Поряд з цим, у середині 2023 року Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробила законопроект про оподаткування криптоактивів й оновила текст прийнятого раніше Закону «Про віртуальні активи». Запропоновану законодавцем концепцію оподаткування криптоактивів сформовано за прикладом передових моделей західних країн. Згідно з нею, умовою для сплати податку є позитивне значення загального фінансового результату операцій з віртуальними активами і термін перебування у власності платника отриманих внаслідок таких операцій віртуальних активів становить до 365 днів. Ставка податку визначена у розмірі 18% від величини інвестиційного прибутку (якщо, скажімо, криптоактив було куплено за 10000 грн, а продано – за 11000 грн, то оподатковуватиметься різниця у розмірі 1000 грн). Також інвестору потрібно буде заплатити і військовий збір у розмірі 1,5% від величини прибутку.

Станом на кінець грудня 2022 року у світі налічувалося понад 22 тисячі криптовалют. Вперше світ дізнався про криптовалюту у 2009 році, коли

з'явився біткойн (Bitcoin BTC) – найдорожча у світі криптовалюта із найбільшою капіталізацією (нині ціна біткойна коливається біля 30 тис. дол. США). Слідує за ним Ефір (Ethereum ETH) з ціною близько 2 тис. дол. США.

Загалом українці полюбляють інвестувати у віртуальні активи, навіть не зважаючи на їхню надвисоку волатильність. У лютому 2023 року журнал «Bitcoin Magazine Україна» опублікував ТОП-10 найбагатших власників біткойнів в Україні. «Очолив рейтинг колишній депутат Одеської міської ради Дмитро Палпатін, у власності якого знаходиться понад 7700 BTC (що еквівалентно \$ 178 млн станом на 1 лютого). До трійки лідерів також увійшли депутат Одеської районної ради Іван Бойченко — 5750 BTC (\$ 133 млн) та народний депутат VIII скликання Дмитро Голубов — 4376 BTC (\$ 101 млн). Замикають першу п'ятірку Анатолій Урбанський — народний депутат з активами в 4256 BTC (\$ 98 млн) та юрист Сергій Хома, який володіє 4147 BTC (\$ 96 млн). Цікавим є те, що більшість учасників рейтингу мають пряме відношення до державних посад в Одесі» [9].

Проте слід наголосити, що криптовалюта, все ж таки, продовжує залишатися надто ризиковим інструментом для вкладення особистих заощаджень пересічних громадян (на відміну, скажімо, від банківського депозиту, військових облігацій, дорогоцінних металів, де ризики втрати заощаджень є значно меншими). То ж переконані, що громадянам слід дуже обмірковано інвестувати свої заощадження у цей актив.

Купівлю населенням фізичного золота, як інструменту інвестування власних заощаджень, теж можемо віднести до неорганізованих заощаджень, позаяк кошти, інвестовані у цей метал, перебувають поза фінансовою системою держави і не залучені до будь-яких економічних процесів.

У контексті дослідження варто наголосити, що навесні 2023 року на світових ринках золото різко подорожчало: «якщо в кінці лютого воно коштувало менше \$1850 за тройську унцію (31,1 г), то в квітні ціна впевнено перетнула позначку \$2000 за тройську унцію й не поспішає повертатися. Так дорого цей дорогоцінний метал ще ніколи не коштував» [2].

Експерти зазначають, що зростання цін на цей метал є реакцією ринку на банківську кризу, що розпочалася у США та навіть дійшла до Європи. Адже саме побоювання інвесторів з усього світу стосовно ймовірного поширення банківської кризи (а відтак і можливої рецесії), а також спекулятивний попит спричинили зростання цін на золото як один із найбільш надійних і захищених активів. То ж купівля золота центральними банками країн на світовому ринку сягнула небачених донині показників. Так, «у січні – березні 2023 року фінустанови придбали 228 тонн дорогоцінного металу. Це на 34% більше, аніж у попередній рекордний період, який був зафіксований ще у 2013 році» [44]. При цьому «найбільше золота придбали центральні банки таких країн: Сінгапур (69 тонн); Китай (58 тонн); Туреччина (30 тонн); Індія (7 тонн); Чехія (2 тонни). Також повідомляється, що найбільшими запасами золота володіють США, ключові економіки Європейського Союзу, Китай та Росія» [44]. На думку фахівців, попит на золото зростатиме й надалі.

В Україні банки продають і купують золото у формі злитків різної ваги. При цьому умови купівлі та продажу золота у вітчизняних банках різняться не суттєво (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Умови купівлі і продажу золотих злитків вагою у тройську унцію (31,1 г) у банківських установах України станом на 11 квітня 2023 року [2]

Купівля золотих злитків	Продаж золотих злитків
ОТП Банк: 77246,18 грн (\$2069,56)	Cominbank: 78683 грн (\$2081,56);
RwS bank: 81793 грн (\$2191)	RwS bank: 74764,4 грн (\$1977,89);
Cominbank: 82104 грн (\$2199)	Індустріалбанк: 74640 грн (\$1974,60);
Індустріалбанк: 82726 грн (\$2216)	Приватбанк: 73862,5 грн (\$1954,03)
Приватбанк: 85369,5 грн (\$2287,19)	
Радабанк: 111338 грн (\$2982,93)	

Загалом же перспектива формування цін на золото на світовому ринку може бути доволі різновекторною й залежатиме насамперед від: стану глобальної економіки (ціни на золото зазвичай зростають під час економічного спаду чи фінансової нестабільності, а падають в умовах стабільної світової економіки, позаяк попит на цей актив тоді зменшується); рівня інфляції (високий рівень інфляції спонукатиме зростання попиту, а відтак і цін, на золото, та навпаки); фінансової політики стосовно формування золотовалютних резервів (попит центробанків на купівлю-продаж золота при формуванні золотовалютних резервів впливатимуть на його ціну); валютних курсів (золото зазвичай торгується у доларах США, то ж у випадку послаблення долара золото традиційно дорожчає в інших валютах, що може збільшити попит і ціни на цей актив); геополітичних чинників (скажімо, війни можуть підвищувати попит на золото, як на більш безпечний актив, що спричинятиме зростання цін); обсягів видобутку золота (зменшення обсягів видобутку золота або ж проблеми із його поставками на ринок теж можуть впливати на ціну золота).

Відтак, враховуючи перелічені фактори, можемо припустити, що поки в Україні триває війна, а в світі зростає інфляція, ціни на золото можуть зберігатися на такому ж високому рівні, або навіть й зростатимуть.

Таким чином, підводячи підсумки, зазначимо, що все ще значна недовіра українців до діяльності вітчизняних фінансових інституцій, невеликий перелік доступних для населення інструментів інвестування накопичених заощаджень, а також недостатньо високий рівень фінансової грамотності пересічних громадян слугують головними причинами, що спричиняють великі обсяги неорганізованих заощаджень, котрі перебувають «на руках» у населення.

3.2. Напрями підвищення ролі заощаджень населення у розвитку та активізації інвестиційних процесів в Україні

Насамперед слід акцентувати, що здатність домогосподарств ефективно інвестувати накопичені раніше кошти є надзвичайно важливим і вкрай необхідним навиком у сучасних реаліях. Тож проаналізуємо сучасні інвестиційні інструменти, що їх пропонує вітчизняний фінансовий ринок пересічним українцям.

Загалом серед найбільш поширених інструментів, що можуть генерувати пасивний дохід (тобто дохід, не пов'язаний із будь-якою щоденною діяльністю), фахівці виокремлюють такі:

«здача в оренду нерухомості та іншого майна (за допомогою такого виду інвестування швидко заробити не вийде, але й ризик швидко втратити гроші близький до нуля);

банківські депозити у гривні чи іноземній валюті (середня ставка за депозитами на початку року становила близько 8% річних за довгостроковими і більше 10% за короткостроковими депозитами).

дорогоцінні метали (на відміну від акцій та грошових банкнот, які за фінансового краху можуть перетворитися на марну купу паперів, золото та срібло завжди матимуть матеріальну цінність);

криптовалюта (Україна – у трійці світових лідерів з використання криптовалюти);

кредитування під заставу (немає ризику втратити внесок, адже кредитоспроможність клієнта гарантується нотаріально завіреними договорами іпотеки і позики);

облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) – поточна дохідність значно перевищує дохідність на відповідні депозити;

акції компаній (інвестиції в акції та торгівля на фондовій біржі дають чималий прибуток, але така діяльність пов'язана зі значними ризиками – ціни

на акції й самі акції постійно рухаються, вони переходять від одного власника до іншого, а їх вартість то росте, то падає);

корпоративні облігації – інструмент із середнім рівнем ризику. За останні 5 років Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку не повідомляла про дефолти корпоративних облігацій українських компаній;

франчайзинг (одна з найзручніших моделей для розвитку малого та середнього бізнесу, яка дозволяє мінімізувати ризики для підприємців-початківців)» [30].

Причому думки експертів щодо топовості, а також переваг і недоліків окремих інвестиційних інструментів інколи суттєво різняться.

Скажімо, одні фахівці вважають, що в умовах війни іноземна готівкова валюта може бути найнадійнішим варіантом збереження накопичених заощаджень, якщо, звісно ж, у інвестора немає планів виїхати за кордон. Проте інші зазначають, що цьому інструменту в мовах війни властиві й додаткові ризики, зокрема: через ймовірні блекаути банки не завжди зможуть приймати валюту, тож здати її можна буде лише через обмінники, які можуть встановлювати більш вигідніший їм курс; зберігати готівку під час війни теж не завжди безпечно зважаючи на факти мародерства, бомбардувань тощо.

Стосовно банківського депозиту в умовах війни зазначимо, що держава на час дії воєнного стану й упродовж трьох місяців після його завершення гарантує 100%-ве повернення вкладів громадян, причому як в національній, так і іноземних валютах, хоча за валютними депозитами відсотки набагато не вигідніші («заряди 1% річних заморозувати гроші на тривалий термін немає сенсу. Тому клієнти частіше за все нехтують дохідністю і не кладуть валюту на депозит, а розміщують її на поточному рахунку для того, щоб вона була завжди доступна» [42]).

Звісно ж, що за таких доволі «принизливих» умов розміщення валютних вкладів в Україні можуть зрости ризики концентрації іноземної валюти поза вітчизняною банківською системою та переливу валютних заощаджень за кордон. А, як відомо, повернути капітали назад буде значно

важче, аніж стримати їхній відтік, позаяк вони можуть з часом трансформуватися у нерухомість, бізнес й інші активи, проте уже на територіях інших юрисдикцій. Відтак переконані, що Національному банку України слід замислитися над ймовірними перспективами цієї важливої сфери. У зазначеному контексті фахівці, зокрема, рекомендують: «1. На досить стабільному валютному ринку виправдано ліквідувати всі обмеження зі зняття валютної готівки в момент закінчення строкового вкладу. 2. Запровадити обіг державних цінних паперів не лише в гривні та доларі, а й у валюті спільноти, до якої ми прямуємо, тобто в євро, що, сподіваємося, заохотить банки ліквідувати дискримінацію євро-вкладників. 3. Віднайти ринкові інструменти для усунення нечесної ситуації, коли на вклади клієнтів у доларах, що залучаються, фактично, за «дякую», закупаються високодохідні валютні ОВДП. 4. Пом'якшити норми обов'язкового резервування для термінових вкладів (до трьох місяців) громадян і юридичних осіб у будь-якій валюті з метою максимального залучення іноземної валюти в орбіту банківської системи України» [3].

Загалом експерти радять диверсифікувати кошти на депозитах у рівних частинах: гривня, долар, євро. Депозитні кошти працюватимуть на економіку, що теж є великою перевагою. Водночас слід пам'ятати, що дохід за банківським депозитом оподатковуватиметься. До того ж, «недолік строкового депозиту полягає в тому, що гроші можна отримати тільки після завершення терміну договору. Тому, якщо через місяць терміново знадобляться гроші, то забрати їх з банку неможливо. Єдиний вихід - взяти в банку кредит під заставу депозиту» [42].

Ще одним перспективним інструментом для інвестування можуть слугувати цінні папери, з-поміж яких виокремимо насамперед акції, облігації внутрішньої державної позики та військові облігації.

Дещо несподіваним став той факт, що, за твердженням фахівців, «під час війни зріс попит на інвестування акцій» [50]. Проте переконані, що інвестувати в акції вітчизняних підприємств в умовах війни є доволі

ризикованою справою. До того ж, ринок акцій нині в Україні практично не працює, та й купувати більш-менш потенційно прибуткові акції можуть дозволити собі доволі заможні громадяни.

Облігації внутрішньої державної позики – цінні папери, номіновані у гривні, доларах та євро. Власники ОВДП отримують так звані «купонні виплати» – своєрідний аналог відсотків за банківськими депозитами. Проте такі цінні папери, на відміну від депозитів, доводиться купувати через посередників (тобто, через банки чи фінансові компанії), сплачуючи певні комісії (зокрема, «за відкриття спеціального рахунку у цінних паперах (від 1000 грн.); комісію при купівлі чи продажу ОВДП (0,05%-0,1%, але не менше 300 грн); щомісячну комісію зберігачеві за ведення вашого рахунку (від 100 грн. на місяць)). Через це вкладати в ОВДП є сенс суми від 300-500 тисяч гривень. Інакше весь підвищений прибуток з'їдять комісії» [11]. Водночас дохід від ОВДП не оподатковується, й кошти у цьому випадку спрямовуються не на кредитування бізнесу (як це має місце з депозитами), а на покриття дефіциту бюджету.

Доволі хорошим інструментом для інвестування заощаджень в умовах війни стали військові облігації – різновид ОВДП, які не лише дають змогу примножити накопичені кошти, але й допомогти державі у скрутний час підвищити її обороноздатність та підтримати економіку. Виплати за такими облігаціями стовідсотково гарантуються державою, а дохідність за гривневими цінними паперами сягає 18% річних, за доларовими – 4,5%.

Водночас слід акцентувати, що «рішення щодо військових облігацій вийшли «половинчастими». Так, сьогодні для їх покупки підтверджувати походження коштів не потрібно, але це доведеться робити, коли облігації погашатимуться. За словами експерта, це нелогічно: якщо вже пішли на такий крок, треба було б повністю знімати процедуру фінмоніторингу» [31].

Загалом вторинний ринок ОВДП для фізичних осіб сьогодні працює переважно на купівлю (тобто купити такі цінні папери можна без жодних проблем, а от продати їх – уже доволі складніше). До того ж, доступ до

світових ринків цінних паперів в Україні суттєво обмежений численними нормативно-правовими актами Національного банку України. Тож можемо стверджувати, що державні цінні папери є не найкращим інструментом інвестування в умовах війни, позаяк держава у цей період зазвичай має серйозні проблеми із платоспроможністю.

Ще одним привабливим інструментом інвестування в сучасних умовах може бути золото, зважаючи на максимальний рекорд ціни на нього, який спостерігаємо сьогодні. Цей актив мабуть завжди буде популярними, позаяк його вартість не здатна різко обвалитися, як, скажімо, у випадку з акціями. До того ж, окремі експерти прогнозують, що упродовж наступних двох років ціна на золото лише збільшуватиметься. Проте інвесторам не варто «сподіватися на різке зростання ціни, бо базовим сценарієм є подорожчання золота у межах 10% на рік. Відповідно, у середині 2024 року ціна золота може досягти \$2200 доларів за унцію» [50].

Інші ж фахівці, навпаки, вважають, що «динаміка цін на золото може бути різнонаправленою та залежатиме від наступних умов:

Стан глобальної економіки. Ціна золота часто збільшується під час економічного спаду або нестабільності. Але якщо світова економіка буде стабільною, попит на золото може впасти, що призведе до зниження цін.

Інфляція. Якщо інфляція буде високою, попит на золото може підвищитись, що призведе до зростання цін, й навпаки.

Фінансова політика. Центробанки використовують золото у процесі керування своїми валютними резервами й їх купівлі та продажі можуть впливати на ринок.

Валютні курси. Золото торгується у доларах США й коли долар слабшає, золото, зазвичай, стає дорожчим в інших валютах, що може підвищити попит і збільшити ціни.

Геополітичні чинники. такі події, як війна, можуть підвищувати попит на золото, як на "безпечний" актив, що створює тиск на ціни.

Виробництво золота. Зниження виробництво золота або проблеми з поставками також можуть вплинути на ціну металу.

Враховуючи перелічені фактори, можна припустити, що поки в Україні триває війна, а в світі зростає інфляція, ціни на золото можуть зберігатися на високому рівні, або навіть далі зростатимуть» [2].

Водночас потрібно мати на увазі, що за необхідності його досить важко продати. Тобто, на ньому не лише не вдасться заробити, але й при продажу можна суттєво втратити, адже купівля злитків золота є значно простішою, аніж їх продаж.

Відтак серед фахівців побутує думка, «що для роздрібних інвесторів, які шукають дохідність на доволі короткому горизонті інвестування, золото взагалі не підходить, а роль джерела спекулятивного доходу останнім часом у значній частині забрали криптовалюти» [2].

Низькоризиковим інструментом інвестування в Україні завжди була нерухомість, однак з початком воєнних дій ситуація значно змінилася. Проте для тих, хто любить ризикувати – це доволі непоганий актив, адже «зараз можна дешево купити житло, а після війни продати його значно дорожче і заробити на цьому купу грошей. Проте на лінії фронту, там, де йдуть активні бойові дії житло може бути знищеним, та й в глибині країни воно не застраховане від “прильотів” ракет» [50]. Хоча, з іншого боку, після переможного завершення війни «всі активи в Україні будуть досить швидко рости в ціні. Тобто в будь-якому випадку не програєте, звичайно, при наявності такої можливості. Для придбання нерухомості потрібні великі суми, а для земельної ділянки в 5 - 6 соток – менше» [50].

Також непоганим варіантом інвестування зараз є придбання нерухомості за кордоном, позаяк «вартість житла в провідних країнах світу різко виросла за два роки пандемії, виявившись дуже хорошою інвестицією. Однак тут є очевидна перепона для інвестування – високий поріг входу. Фактично, купувати житло за кордоном можна від 100 до 150 тис. євро» [50].

Стосовно криптовалюти зазначимо, що хоча цей ринок і має непогані перспективи зростання, проте для пересічного інвестора криптовалюта все ще залишається одним із найскладніших інструментів інвестування. Загалом же це є доволі «спекулятивний інструмент, який може тривало і стрімко зростати й так само потужно втрачати в ціні. Надії на те, що крипта буде захистом від інфляції, спричиненої друком грошей у світі, не оправдалися» [50]. Тож більшість експертів нині не рекомендують українцям інвестувати у криптовалюту, адже «ті українці, які вклали гроші у криптовалюту, зараз втрачають. Те, що ще нещодавно було перспективним напрямком для інвестицій та збереження своїх заощаджень, вже сьогодні стало черговою грошовою могилою» [50]. Така ситуація, на наш погляд, пов'язана із тим, що ці активи нічим не забезпечені і ніким не гарантовані, тож ціна на них може непередбачувано коливатися у надвеликих діапазонах. «Ринок вже не раз бачив, як стрімке зростання змінювалося ще більш стрімким падінням. Причому причини для цього можуть бути досить випадкові, як наприклад, твіти Ілона Маска» [42]. Цілком вірогідною може бути й ситуація, що у перспективі поміняти криптовалюту на реальні гроші буде доволі проблематичним. До того ж, саме на цьому, фактично ніким не контрольованому ринку, існує велика ймовірність натрапити на шахраїв.

Доволі непоганим напрямом інвестування накопичених заощаджень можуть бути і вкладення у заснування та розвиток власного бізнесу. Тим паче, фахівці стверджують, що навіть в умовах війни «люди продовжують жити та займатися повсякденними справами, а тому деякі проєкти мають чималі доходи» [54]. До таких сфер експерти відносять охорону здоров'я (передусім стоматологію), та б'юті-сферу, пояснюючи це тим, «що, живучи у війні, в людей змінилися пріоритети. Раніше більшість накопичували гроші, відкладали їх, однак тепер це змінилось» [54].

І, зрештою, досить традиційним для українців інструментом захисту своїх заощаджень та інвестування є придбання різного роду дороговартісних товарів, необхідних у той чи інший період життя. Скажімо, в періоди

воєнних блекаутів наші співвітчизники активно інвестували у генератори, акумулятори, різноманітні освітлювальні прилади, пальне, дрова тощо, що значною мірою допомагало домогосподарствам захистити їхні доходи від інфляції. Водночас тут слід пам'ятати, що після завершення війни такі товари можуть втратити значну частину своєї вартості, позаяк попит на них може різко знизитися.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в Україні доступним є досить великий вибір інструментів для потенційного інвестування заощаджень. Однак кожен із них, поряд із суттєвими перевагами, має й певні недоліки. Тож, обираючи інструмент для інвестування, потрібно відштовхуватися від наявних реалій та мети інвестування. Дуже важливо, перш ніж почати інвестувати, чітко усвідомити мету інвестицій, їхній термін, власні «червоні лінії», яких не варто переходити тощо. Кожен інвестор має обирати власну стратегію та інструменти інвестування, що корелюють із його уявленнями про доцільність таких інвестицій.

Проте вважаємо, що у сучасних умовах найбільшим стримуючим фактором залучення вітчизняних домогосподарств до інвестиційних процесів є низький рівень фінансової грамотності українців. Адже переконані, що лише фінансово грамотний інвестор здатен зважено обирати інструмент для вкладення своїх заощаджень, ідентифікувати якість інвестиційних продуктів та послуг, що, звісно ж, мінімізуватиме прояви фінансового шахрайства та убезпечуватиме його від інших злочинів фінансового характеру. Відтак, на нашу думку, «однією з основ управління та контролю за фінансовим станом кожної людини» [24, с. 63], зокрема й у сфері інвестування власних заощаджень, має стати особисте фінансове (інвестиційне) планування, в результаті здійснення якого потенційний інвестор враховуватиме не лише доцільність прибутковості таких вкладень, але й кореляцію між дохідністю та ризиковістю обраних для інвестування інструментів.

Безумовно, ідеальних інструментів для інвестування, які б стовідсотково гарантували захист заощаджень, не існує. А тим паче у період

війни жодна інвестиція не може бути надійною. Потенційні ризики під час війни властиві фактично будь-якому виду інвестування. Скажімо, стосовно ОВДП це можуть бути відстрочення виплат за ними або ж стосовно депозиту – банкрутство банку після скасування воєнного стану (коли державні гарантії по вкладах уже не діятимуть). Тож у нинішній складній економічній ситуації слід намагатися хоча б не втратити те, що є. А якщо вдасться ще й забезпечити невеликий приріст власних накопичень, то це уже можна буде вважати нехай незначною, проте такою важливою фінансовою перемогою.

Висновки до розділу 3

Традиційно серед інструментів інвестування вітчизняних домогосподарств важливу роль відіграють неорганізовані заощадження, що формуються передусім у готівковій формі (національній чи іноземних валютах) і перебувають поза фінансово-банківською системою та фінансовим ринком, а також банківські депозити (гривневі та валютні), цінні папери (насамперед ОВДП та військові облігації), криптовалюта, золото і частково нерухомість й дороговартісні товари тривалого користування.

Дослідження довело, що здатність членів домогосподарств безпечно та прибутково інвестувати накопичені заощадження великою мірою залежить від загальної макроекономічної ситуації в державі, рівня доходів громадян та спектру їхніх споживчих витрат, а також від спроможності українців передбачати імовірні загрози і ризики та можливі вигоди від інвестування нагромаджених раніше заощаджень, тобто від рівня їх фінансової та інвестиційної грамотності зокрема.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі розвинуто теоретичні підходи й надано практичні рекомендації стосовно основних векторів активізації залучення і використання заощаджень українських домогосподарств як джерела інвестиційних ресурсів для розвитку національної економіки. У роботі сформовано висновки науково-теоретичного і прикладного характеру.

1. У нинішніх складних умовах ведення повномасштабної війни та нестачі ресурсного забезпечення для стабілізації економічного розвитку України вкрай необхідними є ґрунтовні дослідження одного з найважливіших джерел постачання інвестиційних ресурсів для національної економіки — вітчизняних домогосподарств. Саме заощадження домогосподарств, як джерело інвестиційних ресурсів, можуть бути трансформовані у інвестиції на внутрішньому вітчизняному ринку і стати гідною (причому значно дешевшою) альтернативою величезним запозиченням України на світовому ринку.

2. Відтак у надзвичайно складних реаліях, спричинених повномасштабним російським вторгненням, важливим завданням є формування сприятливих передумов для залучення заощаджень домогосподарств та їх подальшої трансформації у потужний інвестиційний ресурс за допомогою інструментів фінансового ринку. На фінансовому ринку України функціонує низка інвестиційних інструментів (як традиційних, так і новітніх), з-поміж яких: банківські депозити (гривневі та валютні), депозитні рахунки у небанківських фінансових інституціях (зокрема недержавних пенсійних фондах), страхові поліси зі страхування життя, цінні папери (насамперед ОВДП, військові облігації та акції), криптовалюта, дорогоцінні метали (передусім золото та срібло). Інвестиційно привабливими для вітчизняних домогосподарств продовжують залишатися і матеріальні активи, серед котрих: об'єкти комерційної і некомерційної нерухомості як в Україні, так і за кордоном, антикваріат, твори мистецтва, дороговартісні товари тривалого користування тощо.

3. Проведений у роботі аналіз основних інструментів інвестування заощаджень українських домогосподарств засвідчив, що упродовж тривалого періоду часу наші співгромадяни традиційно надають перевагу вкладанню коштів на банківські депозитні рахунки. Практика реалізації депозитної поведінки українців засвідчила, що у «воєнному» 2022 році обсяг депозитів домогосподарств, залучених банками України, навіть не зважаючи на доволі «несприятливі», здавалося б, обставини (а саме початок повномасштабного російського вторгнення на територію України), стрімко зріс (на понад 200 млрд. грн), що можна пояснити сталою довірою українців до вітчизняної банківської системи. Водночас у 2022 році, вперше за досліджуваний нами період, питома вага гривневих депозитів продемонструвала тенденцію до падіння, а доларових депозитів, навпаки, до зростання. Це може бути свідченням того, що вітчизняні домогосподарства у період гострих потрясінь все ж більше довіряють іноземній валюті, аніж національній гривні, яка у кризовий період може стрімко знецінитися.

4. Вважаємо, що в сучасних умовах доволі перспективним напрямом інвестування заощаджень домогосподарств може бути їхня активність на ринку фінансових послуг, серед яких насамперед виокремимо ринок недержавного пенсійного забезпечення та ринок страхування життя. Станом на 31.12.2022 року на ринку фінансових послуг України діяло 63 недержавних пенсійних фонди у 9 регіонах України. Позитивним є той факт, що в Україні упродовж останніх років фіксується збільшення кількості укладених пенсійних контрактів саме із вкладниками – фізичними особами. Також позитивною була і динаміка пенсійних виплат учасникам недержавних пенсійних фондів. Водночас при інвестуванні власних заощаджень у недержавні пенсійні фонди, громадянам слід пам'ятати про те, що прибутковість таких інвестицій належатиме насамперед від терміну інвестування, обсягу і періодичності здійснюваних внесків.

5. Одним із сучасних інструментів інвестування заощаджень українців є накопичувальне страхування життя, яке здійснюють 12 страхових компаній

зі страхування життя. У 2022 році обсяг активів таких компаній зріс на 18%. Проте слід акцентувати, що обсяги премій зі страхування життя у 2022 році зменшилися на 17%, водночас виплати за договорами страхування життя збільшилися на 7%. Однак ми переконані, що взаємодія недержавних пенсійних фондів і страхових компаній зі страхування життя із вітчизняними домогосподарствами має великий потенціал для свого розвитку.

6. Звісно ж, в умовах війни інструменти для інвестування заощаджень домогосподарств дещо різняться від умов мирного часу. Проте, незважаючи на складну ситуацію, пов'язану із повномасштабним російським вторгненням, окремі сегменти фінансового ринку України з тією чи іншою інтенсивністю, однак все ж продовжували залучати такий необхідний країні інвестиційний ресурс як заощадження населення. Попри запровадження в Україні воєнного стану, осінньо-зимові блекаути й відчутне падіння доходів населення, вітчизняна банківська система продовжувала функціонувати і співпрацювати із громадянами, зокрема й на ринку депозитних послуг. Парадоксально, але факт: кошти фізичних осіб у період війни у багатьох банках навіть зросли, позаяк українці, традиційно довіряючи банківській системі, намагаються таким чином уберегти власні заощадження від знецінення. Експерти такий інтерес населення на початку повномасштабного вторгнення до гривневих депозитних вкладів пояснюють не лише простотою і зрозумілістю депозиту як інвестиційного інструменту, зручністю його відкриття (більшість банків пропонують таку послугу онлайн у мобільних додатках), доволі непоганими ставками, але й тим, що частина підприємств і домогосподарств спрямовувала на депозитні рахунки банків вільну ліквідність, котра до війни вкладалася у розвиток власного бізнесу чи придбання різного роду активів (авто, нерухомості) тощо.

7. Важливою ознакою воєнного часу на інвестиційному ринку України стало й те, що з початку повномасштабного вторгнення багато українців почали купувати так звані «військові облігації», щоб допомогти країні у скрутний час та чимскоріше наблизити перемогу. Причому більшість наших

світвчизників до того моменту не мала жодного досвіду такого інвестування і спробувала робити це вперше.

8. Упродовж останніх років усе популярнішим інвестиційним інструментом серед українців стає криптовалюта. Однак громадянам доцільно пам'ятати про низку суттєвих ризиків, пов'язаних із криптовалютою, позаяк ціни на неї досить стрімко і різко коливаються. Цілком вірогідною може бути й ситуація, що у перспективі помінати криптовалюту на реальні гроші буде доволі проблематичним. До того ж, саме на цьому, фактично ніким не контрольованому ринку, існує велика ймовірність натрапити на шахраїв. То ж нашим співвітчизникам слід дуже обмірковано інвестувати свої заощадження у цей актив.

9. Купівля населенням золота, як інструменту інвестування заощаджень, теж є доволі перспективною в сучасних умовах, адже навесні 2023 року на світових ринках золото різко подорожчало, сягнувши позначки у 2000 дол. США за тройську унцію. Так дорого цей метал ще не коштував. То ж можемо припустити, що допоки в Україні триває війна, а у світі зростає інфляція, ціни на золото будуть зберігатися на такому ж рівні або навіть й зростатимуть.

10. У сучасних умовах досить непоганим напрямом інвестування накопичених заощаджень можуть бути і вкладення у заснування та розвиток власного бізнесу, адже це доволі потужний інвестиційний ресурс для розвитку національної економіки. Тим паче, фахівці стверджують, що навіть в умовах війни люди продовжують жити та займатися повсякденними справами, а тому деякі проекти (пов'язані насамперед зі здоров'ям та б'юті-сферою) отримують нині чималі доходи.

11. Відтак для пересічних українців доступним є досить великий набір інструментів для потенційного інвестування заощаджень й залучення їх до економічних процесів. Однак кожен із них, поряд із суттєвими перевагами, має й певні недоліки. Тож, обираючи інструмент для інвестування, потрібно відштовхуватися від наявних реалій та мети інвестування. Дуже важливо,

перш ніж почати інвестувати, чітко усвідомити мету інвестицій, їхній термін, власні «червоні лінії», яких не варто переходити тощо. Кожен інвестор має обирати власну стратегію та інструменти інвестування, що корелюють із його уявленнями про доцільність таких інвестицій.

12. Водночас у нинішніх умовах вагомим стримуючим фактором залучення заощаджень вітчизняних домогосподарств до інвестиційних процесів є низький рівень фінансової грамотності українців. Адже лише фінансово грамотний інвестор здатен зважено обирати інструменти для вкладення своїх заощаджень, ідентифікувати якість інвестиційних продуктів та послуг, що, звісно ж, мінімізуватиме прояви фінансового шахрайства та забезпечуватиме його від інших злочинів фінансового характеру.

13. Безумовно, ідеальних інструментів для інвестування, котрі б стовідсотково гарантували захист заощаджень, не існує. А тим паче у період війни жодна інвестиція не може бути надійною. Потенційні ризики під час війни властиві фактично будь-якому виду інвестування. Скажімо, стосовно ОВДП це можуть бути відстрочення виплат за ними або ж стосовно депозиту – банкрутство банку після скасування воєнного стану (коли державні гарантії по вкладах уже не діятимуть). Тож у нинішній складній економічній ситуації слід намагатися хоча б не втратити те, що є. А якщо вдасться ще й забезпечити невеликий приріст власних накопичень, то це уже можна буде вважати нехай незначною, проте такою важливою фінансовою перемогою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Політика ; перекл. з давньогр. та передм. О. Кислюка. URL : <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
2. Бабенко М. Купувати, продавати, зберігати? Чим цікаве золото для інвестицій у 2023 році. URL : <https://focus.ua/uk/economics/560256-chim-cikave-zoloto-dlya-investiciy-u-2023-roci>
3. Башта В., Следзь С. Валютний депозит: мінусова дохідність, як у Швейцарії, а фінансові ризики — як в Україні. URL : <https://zn.ua/ukr/finances/valjutnij-depozit-minusova-dokhidnist-jak-u-shvejsariji-a-finansovi-riziki-jak-v-ukrajini.html>
4. Бегаль І. Вже у вересні Україна може повністю легалізувати криптовалюти та ввести податки. Скільки доведеться платити власникам кріпти. URL : <https://forbes.ua/money/vzhe-u-veresni-ukraina-mozhe-povnistyu-legalizuvati-kriptovalyuti-ta-vvesti-podatki-skilki-dovedetsya-platiti-vlasnikam-kripti-13062023-14162>
5. Берегуля А.Я. Заощадження населення в умовах економічного зростання: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.08 / Одеса: Одеський державний економічний університет, 2007. 21 с.
6. Богута Н. Гривня-долар-гривня. Навіщо Нацбанк пропонує депозит із конвертацією замість кеш-доларів. URL : <https://focus.ua/uk/economics/533980-grivna-dollar-grivna-zachem-nacbank-predlagaet-depozit-s-konvertaciey-vmesto-kesh-dollarov>
7. Богута Н. Заробити на відсотках. Чи є сенс розміщувати вільні кошти на строковому вкладі. URL : <https://focus.ua/uk/economics/539381-zarobotat-na-procentah-est-li-smysl-razmeshchat-svobodnye-sredstva-na-srochnom-vklade>
8. Віннічук Ю. НБУ хоче, щоб населення несло гроші на депозити. Як йому це вдасться? URL : https://biz.censor.net/resonance/3396141/nbu_hoche_schob_naselennya_nes_lo_groshi_na_depozyty_yak_yiomu_tse_vdastsya

9. Вперше опубліковано ТОП-10 власників біткоїна з України. URL : <https://noworries.news/vpershe-opublikovano-top-10-vlasnykiv-bitkoyina-z-ukrayiny/>
10. Галицький А. Гроші під охороною: в НБУ знайшли спосіб захистити заощадження українців. URL : <https://progroshi.news/news/finansi/depoziti-pid-ohoronoyu-yak-v-nbu-virishili-zahistiti-zaoshchadzhennya-ukrajinciv-5695.html>
11. Гаценко А. Готівка, депозити чи ОВДП? Як краще зберігати гроші під час війни. URL : <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/finance/nalichnye-depozity-ili-ovgz-kak-luchshe-hranit-dengi-vo-vremya-voyny-1615930.html>
12. Городинська В. Не біткойн єдиний: які криптовалюти стали популярнішими з початку 2023 року. URL : https://24tv.ua/economy/yaki-kriptovalyuti-varto-kupuvati-2023-rotsi-shho-take-bitkoyin_n2307158
13. Де українці зберігають свої заощадження: рейтинг банків. URL : <https://kontrakty.ua/article/213669>
14. Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>
15. Децик О., Алексеев В. Зберегти заощадження: нова опція від Нацбанку. URL : https://lb.ua/economics/2022/10/27/533869_zberegiti_zaoshchadzhennya_nova_optsiya_vid.html
16. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. №2. С. 165–175.
17. Заражевська С. Українці рятують свої заощадження від війни в банках. Чому населення відходить від традиції зберігати готівку. URL : <https://forbes.ua/inside/ukraintsi-ryatuyut-svoi-zaoshchadzhennya-vid-viyni-u-bankakh-chomu-naselennya-vidkhodit-vid-traditsii-zberigati-gotivku-21042022-5570>

- 18.Кізима Т. Тенденції та перспективи розвитку основних форм заощаджень домогосподарств в Україні. Світ фінансів. 2010. Вип. 3. С. 60–72. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/19186/1/%D0%9A%D1%96%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%A2..pdf>
- 19.Кізима Т.О. Аналіз «Витрати – Обсяг – Прибуток» у діяльності спільних підприємств. Фінанси України. 2000. №4. С. 37-41.
- 20.Кізима Т.О. Прагматика та перспективи трансформації заощаджень домогосподарств у інвестиції. Економіка. Фінанси. Право. 2010. № 10. С. 22-26.
- 21.Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики : Дисерт. на здобуття наук. ступ. докт. екон. наук за спец. 08.00.08. Тернопіль : ТНЕУ, 2011. 467 с. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3086/1/%D0%9A%D1%96%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%A2.%D0%9E.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>
- 22.Кізима Т.О., Луцишин О.О. Аналітичний огляд інфраструктури фінансового ринку України: інституційний аспект. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2016. Вип. 2 (30). С. 62-69. URL : <https://ecj.oa.edu.ua/articles/2016/30/13.pdf>
- 23.Кізима Т.О. Заощадження домашніх господарств: сутнісно-теоретичні та класифікаційні аспекти. Формування ринкових відносин в Україні. 2010. Вип. 10 (113). С. 200-206.
- 24.КізимаТ., Куцяк В. Особисте фінансове планування: сутність, специфіка, основні етапи. Світ фінансів. 2015. Вип. 3. С. 62-70. URL : <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/891/899>

- 25.Коробкова О. Як не втратити свої заощадження під час війни: де краще зберігати гроші. URL : <https://nabu.ua/ua/olena-korobkova-55.html>
- 26.Косточка О.О. Генезис та еволюція теорії заощаджень. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 11. Ч. 3. С. 117-120.
- 27.Ксенофонт. Анабазис ; перекл. з давньогр. О. Кислюка. Серія «До джерел». Київ : Український письменник, 2011. 288 с.
- 28.Ломачинська І.А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. Економічний простір. 2011. №49. С. 141–149.
- 29.Методика викладання фінансової грамотності : навчальний посібник / за ред. д.е.н., професора Кізими Т.О. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 200 с. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29196/1/%d0%9c%d0%92%d0%a4%d0%932017.pdf>
- 30.Мигаль М. Куди вкладати гроші – чи є в Україні альтернатива банківським депозитам? URL : <https://iaa.org.ua/articles/kudy-vkladaty-groshi-chy-ye-v-ukrayini-alternatyva-bankivskym-depozytam%EF%BF%BC/>
- 31.Мічковська Н. 7 способів зберегти заощадження в умовах війни. URL : <https://kp.ua/ua/economics/a649364-7-sposobiv-zberehti-zaoshchadzhennja-v-umovakh-vijni>
- 32.Нацбанк порахував заощадження українців "під матрацом". URL : <http://businessua.com/finance/82536nacbank-porahuvav-zaoszhadzhennya-ukrainciv-pid-matracom.html>
- 33.НБУ: населення в січні-жовтні продало валюти на \$1,7 млрд більше, ніж купило. URL : <https://finbalance.com.ua/news/nbu-naselennya-v-sichni-zhovtni-prodalo-valyuti-na-17-mlrd-bilshe-nizh-kupilo>

- 34.НБУ: оцінки, що на руках в населення \$85 млрд, - маячня. URL : <https://finbalance.com.ua/news/nbu-otsinki-shcho-na-rukakh-v-naselennya-85-mlrd---mayachnya>
- 35.Огляд небанківського фінансового сектору. Березень 2023 року. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2023-03.pdf?v=4
- 36.Орищак М. П'ять помилок економії грошей. URL : <https://zn.ua/ukr/finances/zaoshchadzujte-pravilno.html>
- 37.Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2022 р. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-npf-ukrainy-stanom-na-31.12.2022.pdf>
- 38.Президент підписав закон про 100% гарантії депозитів на період війни. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3455755-prezident-pidpisav-zakon-pro-100-garantii-depozitiv-na-period-vijni.html>
- 39.Про віртуальні активи : проект Закону України № 3637 від 8 вересня 2021 року. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/213503.html>
- 40.Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>
- 41.Рамський А. Ю. Інвестиційний потенціал заощаджень фізичних осіб та механізми його реалізації. Актуальні проблеми економіки. 2007. №5. С. 173–178.
- 42.Роберт В. Долари чи генератори: як українцям зберегти заощадження під час війни. URL : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2022-11-16/dollaryi-ili-generatoryi-kak-ukraintsam-sohranit-sberejeniya-vo-vremya-voynyi/48989>
- 43.Свердан М.М., Славкова А.А. Механізм формування заощаджень населення: фіскальні чинники стимулювання. БизнесИнформ. 2009. №4. С. 27–31.

44. Сиваківський Я. Купують як ніколи: навіщо центральні банки скуповують золото – рекорд вже побитий. URL : https://24tv.ua/business/dlya-chogo-tsentralnim-bankam-zoloto-rovasnennya_n2308647
45. Сіпратов Р. Де українці зберігають свої заощадження: рейтинг банків. URL : <https://donpatriot.news/article/de-ukrayinci-zberigayut-svoyi-zaoschadzhennya-reyting-bankiv-infografika>
46. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів ; пер. з англ.: О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2018. 735 с.
47. У Нацбанку оцінили обсяг готівки на руках у населення. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/04/novyna/finansy/naczbanku-oczinyly-obsyah-hotivky-rukax-naselennya>
48. Україна у вересні може повністю легалізувати криптовалюту і ввести податки. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/13/701138/>
49. Фінанси : підручник [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
50. Хаджирадєва В. Як зберегти заощадження під час війни. URL : <https://ua.korrespondent.net/articles/4539186-yak-zberehty-zaoschadzhennia-pid-chas-viiny>
51. Частка власників криптовалюту в Україні – найбільша у світі. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/13/infografika/finansy/chastka-vlasnykiv-kryptovalyuty-ukrayini-najbilsha-sviti>
52. Чиста купівля валюти населенням зменшилася до \$159 млн. URL : <https://finclub.net/ua/news/chysta-kupivlia-valiuty-naselenniam-zmenshylasia-do-usd159-mln.html>
53. Чорний О. Все, що треба знати про військові облігації: переваги, ризики та допомога у війні. URL : <https://delo.ua/uk/finance/vse-shho-treba-znati-pro-viiskovi-obligaciyi-perevagi-riziki-ta-dopomoga-u-viini-395657/>

54. Шаповал В. Бізнес в умовах війни: які сфери є та будуть прибутковими. URL : <https://progroshi.news/news/biznes/biznes-v-umovah-viyni-yaki-sferi-mozhut-stati-klyuchovimi-dlya-ekonomiki-5797.html>
55. Як війна вплинула на ставлення до заощаджень та змінила пріоритети серед українських дітей. URL : <https://osvitanova.com.ua/posts/5987-yak-viina-vplynula-na-stavlennia-do-zaoshchadzhen-ta-zminyla-priorytety-sered-ukrainskykh-ditei>
56. Яким банкам українці найчастіше довіряли свої гроші у 2022 році. URL : <https://finance.ua/ua/saving/jakim-bankam-ukrainci-dovirialy-groszi>
57. Ярова М. Депозити і нерухомість: скільки, як і куди інвестують айтішники в Україні – дослідження. URL : <https://ain.ua/2019/02/14/chastnye-investory-v-ukraine/>
58. Friedman M.A Theory of the consumption. Princeton, 1957. URL : <http://press.princeton.edu/titles/978.html>
59. Katona G. Psychological Analysis of Economic Behaviour, N.Y., McGraw-Hill, 1951. 231 p.
60. Keynes John Maynard. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 2007. 504 p.
61. Malthus Thomas Robert. Essay on the principle of population. J. Johnson, London, 1798. 487 p.
62. Marshall Alfred. Principles of Economics. New York : Prometheus Books, 1997. 364 c.